

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

ZAKLJUČNA STROKOVNA NALOGA VISOKE POSLOVNE ŠOLE

**ANALIZA VPLIVA EPIDEMIJE COVID-19 NA OBSEG SIVE
EKONOMIJE V SLOVENIJI**

Ljubljana, avgust 2022

LARA PLEVNIK

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisana Lara Plevnik, študentka Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, avtorica predloženega dela z naslovom Vpliv epidemije covid-19 na obseg in strukturo sive ekonomije v Sloveniji, pripravljenega v sodelovanju s svetovalko izr. prof. dr. Nino Ponikvar,

IZJAVLJAM

1. da sem predloženo delo pripravila samostojno;
2. da je tiskana oblika predloženega dela istovetna njegovi elektronski obliki;
3. da je besedilo predloženega dela jezikovno korektno in tehnično pripravljeno v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, kar pomeni, da sem poskrbela, da so dela in mnenja drugih avtorjev oziroma avtoric, ki jih uporabljam oziroma navajam v besedilu, citirana oziroma povzeta v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani;
4. da se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del (v pisni ali grafični obliki) kot mojih lastnih – kaznivo po Kazenskem zakoniku Republike Slovenije;
5. da se zavedam posledic, ki bi jih na osnovi predloženega dela dokazano plagiatstvo lahko predstavljalo za moj status na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani v skladu z relevantnim pravilnikom;
6. da sem pridobila vsa potrebna dovoljenja za uporabo podatkov in avtorskih del v predloženem delu in jih v njem jasno označila;
7. da sem pri pripravi predloženega dela ravnala v skladu z etičnimi načeli in, kjer je to potrebno, za raziskavo pridobila soglasje etične komisije;
8. da soglašam, da se elektronska oblika predloženega dela uporabi za preverjanje podobnosti vsebine z drugimi deli s programsko opremo za preverjanje podobnosti vsebine, ki je povezana s študijskim informacijskim sistemom članice;
9. da na Univerzo v Ljubljani neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravico shranitve predloženega dela v elektronski obliki, pravico reproduciranja ter pravico dajanja predloženega dela na voljo javnosti na svetovnem spletu preko Repozitorija Univerze v Ljubljani;
10. da hkrati z objavo predloženega dela dovoljujem objavo svojih osebnih podatkov, ki so navedeni v njem in v tej izjavi.

V Ljubljani, dne _____

Podpis študentke: _____

KAZALO

UVOD.....	1
1 SIVA EKONOMIJA.....	2
1.1 Opredelitev sive ekonomije.....	2
1.2 Razlogi za nastanek sive ekonomije.....	4
1.3 Posledice sive ekonomije.....	5
1.3.1 Negativne posledice.....	6
1.3.2 Pozitivne posledice.....	6
1.4 Merjenje sive ekonomije.....	7
1.4.1 Neposredni pristopi.....	7
1.4.2 Posredni ali neskladni pristopi.....	8
1.4.3 Pristop modeliranja.....	8
2 ANALIZA OBSEGA SIVE EKONOMIJE V ČASU PANDEMIJE COVIDA-19....	9
2.1 Obseg in struktura sive ekonomije pred epidemijo koronavirusne bolezni covid-19 .	11
2.2 Obseg in struktura sive ekonomije po epidemiji koronavirusne bolezni covid-19.....	12
2.3 Ogroženi sektorji zaradi pandemije koronavirusne bolezni covid-19.....	15
2.4 Vpliv pandemije na storitveni sektor.....	17
3 EMPIRIČNA RAZISKAVA.....	18
3.1 Način izvedbe raziskave.....	19
3.2 Rezultati analize.....	19
SKLEP.....	21
LITERATURA IN VIRI.....	23
PRILOGE.....	26

KAZALO TABEL

Tabela 1: Vrste gospodarskih dejavnosti, ki jih vključuje siva ekonomija.....	3
Tabela 2: Obseg sive ekonomije v 27 državah članicah EU + Velika Britanija (do 2020) v letih 2019–2021 (v % uradnega BDP-ja).....	13

KAZALO SLIK

Slika 1: Obseg sive ekonomije v Sloveniji in sosednjih državah v letih 2003–2018 (v % uradnega BDP-ja).....	12
Slika 2: Primerjava obsega sive ekonomije v 27 državah članicah EU + Velika Britanija leta 2021 glede na leto 2019.....	14

KAZALO PRILOG

Priloga 1: Tabela: Obseg sive ekonomije v 27 državah članicah EU + Velika Britanija (do 2020) v letih 2003–2018 (v % uradnega BDP).....	1
Priloga 2: Tabela: Gospodarski sektorji v EU, razvrščeni glede na stopnjo tveganja izpostavljenosti –covidu-19. CEDEFOP	2
Priloga 3: Slika: Kazalniki razpoloženja v evrskem območju	3
Priloga 4: Nabor vprašanj strukturiranega intervjuja.....	4
Priloga 5: Transkripti izvedenih intervjujev	5

SEZNAM KRATIC

angl. – angleško

BDP – bruto domači proizvod

CEDEFOP – (angl. European Centre for the Development of Vocational Training); Evropski center za razvoj poklicnega usposabljanja

CIS – (angl. Commonwealth of Independent States); Skupnost neodvisnih držav

EU – (angl. European Union); Evropska unija

IKT – Informacijska in komunikacijska tehnologija

ILO – (angl. International Labour Organization); Mednarodna organizacija dela

MIMIC – (angl. Multiple Indicators Multiple Causes); Več kazalnikov več vzrokov

OECD – (angl. Organisation for Economic Co-operation and Development); Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj

PCT – prebolel-cepljen-testiran

SURE – (angl. temporary Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency); Začasna podpora za zmanjšanje tveganja brezposelnosti v nujnih primerih

Q2 – drugo četrletje

Q4 – četrto četrletje

UVOD

Koronavirus (SARS-Cov-2) v današnjih časih povzroča veliko nevšečnosti v naših življenjih. Z izbruhom decembra leta 2019 je tako ne le močno vplival na gospodarstvo držav, temveč tudi na trg dela. Z razglasitvijo epidemije in posledičnega zatona javnega življenja je covid-19 tako povzročil veliko škodo v vseh gospodarskih sektorjih. Pri tem so posamezne panoge utpele nadpovprečno škodo. Strogi ukrepi za zajezitev virusa so tako povzročili močan padec gospodarske dejavnosti (Kajzer, 2020). Ravno zato, ker so vlade med trenutno globalno pandemijo uvedle zelo stroge predpise na trgih dela in v povezavi s pretokom blaga in storitev, bi lahko pričakovali, da se je del gospodarske dejavnosti preusmeril tudi v sivo ekonomijo (Yehia, 2022).

Obstaja širok nabor izrazov, ki se uporabljajo za označevanje dejavnosti, za katere se domneva, da so del »neformalnega gospodarstva«, vključno z: »netipično«, »gotovina v roki«, »skrito«, »nepravilno«, »nevidno«, »senca«, »nedeklarirano«, »podzemlje« in »neregulirano«. Takšne dejavnosti in dohodke, ki izhajajo iz njih, lahko opravljajo tako posamezni delavci kot organizacijski delodajalci ali podjetja/poslovna podjetja (Webb, McQuaid & Rand, 2020). Po opredelitvi Glasa (1991, str. 3) za dejavnosti sive ekonomije velja, da so te neregulirane; so prikrite in se tako izogibajo številnim zakonom in predpisom, so neobdavčene; goljufajo državne organe ter jih uradna statistika običajno ne meri in neregistrira; zato je tudi uradni družbeni produkt podcenjen, podatki o gospodarski dejavnosti pristranski, medtem ko so ukrepi ekonomske politike pogosto neprimerni.

Dejavnosti sive ekonomije najdemo v vseh državah po svetu. Neprijavljeno delo, premajhno poročanje, davčne utaje imajo široke posledice, ki pomembno vplivajo na makroekonomske cilje držav, a tudi na kakovost življenja, produktivnost in socialno kohezijo (Maftai, 2013, str. 554). Ljudje se izogibajo davkom in predpisom z delom v sivi ekonomiji ali z zaposlovanjem ljudi na črno. Po eni strani lahko ta neregulirana gospodarska dejavnost povzroči zmanjšanje davčnih prihodkov ter javnih dobrin in storitev, nižjo davčno moralo in manj davčne skladnosti, višje stroške nadzora in nižje stopnje gospodarske rasti. Toda po drugi strani je siva ekonomija lahko močna sila za pospeševanje institucionalnih sprememb in lahko spodbudi celotno proizvodnjo blaga in storitev v gospodarstvu. Zlasti v času krize lahko siva ekonomija deluje kot gospodarski blažilnik. Blago in storitve je mogoče zagotoviti, tako da ljudje ne trpijo zaradi pomanjkanja hrane in drugih osnovnih izdelkov. Kljub temu delo v sivem gospodarstvu pogosto ne pomeni nobene zaščite pred koronavirusom ali drugimi boleznimi. Zato ima siva ekonomija posledice, ki presegajo gospodarstvo, na javno zdravje in politični sistem (Enste, 2021).

Namen zaključne naloge je prikazati posledice epidemije koronavirusne bolezni covid-19 na ekonomsko dejavnost z vidika prehajanja ekonomske dejavnosti med njenim formalnim in neformalnim delom. Prvi cilj zaključne naloge je opredeliti sivo ekonomijo, vzroke za njen

nastanek in posledice le-te ter preučiti načine metod merjenja sive ekonomije. Ta del naloge bo temeljil na uporabi deskriptivne ali opisne metode, s katero na temelju pregleda literature natančneje predstavim teoretične koncepte, ki jih kasneje uporabim v empirični analizi. Drugi cilj je analizirati obseg in strukturo sive ekonomije v času pandemije koronavirusne bolezni covid-19 v Sloveniji in državah Evropske unije (v nadaljevanju EU). To bo v nadaljevanju temeljilo na uporabi sekundarnih podatkov. Natančneje, uporabljam metodo kompilacije, saj povzamem obstoječe teorije, spoznanja, dejstva in rezultate raziskav drugih avtorjev. Zadnji cilj je ugotoviti, kakšno je stanje sive ekonomije v Sloveniji na področju storitvenega sektorja. Na temelju tega tako analiziram primarne podatke, zbrane na temelju strukturiranega intervjuja, in povzamem ključne ugotovitve le-tega.

V zaključni strokovni nalogi tako v prvem poglavju najprej podrobno opredelim pojem sive ekonomije ter pregledam vzroke in posledice nastanka le-te, prav tako tudi predstavim različne metodološke pristope, ki se uporabljajo za merjenje obsega sive ekonomije. V drugem poglavju se nato osredotočim na analizo obsega in strukture sive ekonomije pred in po pandemiji koronavirusne bolezni covid-19 v Sloveniji in izbranih državah EU ter predstavim sektorje, ki so zaradi pandemije bili ogroženi. V tretjem poglavju nato na temelju primarno zbranih podatkov o prehajanju gospodarske dejavnosti v neformalni sektor v storitveni dejavnosti izdelam oceno panožnih učinkov protikoronskih ukrepov s področja omejevanja opravljanja dejavnosti na tem področju. Ključne ugotovitve povzemam v zadnjem poglavju.

1 SIVA EKONOMIJA

1.1 Opredelitev sive ekonomije

Vse, odkar je Keith Hart (1973) v svoji študiji o Gani pred skoraj pol stoletja prvič predstavil koncept »neformalnega gospodarstva«, je potekala razprava o tem, kako opredeliti to področje gospodarske dejavnosti in ga razlikovati od formalnega gospodarstva. Dejansko je bilo to, kar se danes imenuje »neformalna ekonomija«, alternativno označeno z več kot 45 različnimi pridevniki in 10 različnimi samostalniki (Williams, 2019, str. 1).

Tako lahko rečemo, da je pojav siva ekonomija sam po sebi zelo kompleksen in ga je tako zaradi njegove narave razmeroma težko opredeliti. In sicer predvsem zaradi tega, ker se za opredelitev tega pojma uporablja veliko različnih terminov, kar lahko ob upoštevanju raznolikosti jezikov privede do neenotnosti poimenovanja vsebine sive ekonomije. Ob dejstvu, da obstajajo precejšnje razlike v opredelitvah, kaj vse spada v okvir tega pojava in kaj ne, ter da imamo precejšen nabor izrazov za označevanje tega pojava, relativno težje dosežemo natančne, nedvoumne opredelitve (Nastav, 2009, str. 15). Kot že zapisano, ni enotne opredelitve ali merila sive ekonomije. Andrews, Sanchez in Johansson (2011, str. 7) menijo, da se ta običajno nanaša na gospodarske dejavnosti in transakcije, ki so dovolj skrite, da niso izmerjene ali neobdavčene, ter domnevajo, da se gospodarski subjekti vsaj pasivno zavedajo, da bi obveščanje organov o teh dejavnostih pomenilo davčne ali druge pravne posledice.

Kukar (1995, str. 3) pravi: »Siva ekonomija je del proizvodnje, dohodka, zaposlenosti, ki je prikrit javnim oblastem in statistični službi, bodisi namenoma, bodisi zato, ker nihče ne zahteva od ljudi, da prijavijo tovorstno proizvodnjo, dohodek, zaposlenost.« Schneider in Enste (v IMF Working Paper, 2000, str. 4) sivo ekonomijo opredeljujeta kot vse gospodarske dejavnosti, ki so neregistrirane in prispevajo k uradnim izračunom bruto nacionalnega proizvoda. Medtem ko je opredelitev Smitha (1994, str. 4) naslednja: »Siva ekonomija je tržno zasnovana proizvodnja blaga in storitev, ne glede na to, ali je ta zakonita ali nezakonita, ki se izogne odkritju v uradnih ocenah bruto domačega proizvoda (v nadaljevanju BDP).« V tabeli 1 predstavljam razmejitve med zakonito in nezakonito sivo ekonomijo.

Tabela 1: Vrste gospodarskih dejavnosti, ki jih vključuje siva ekonomija

	Denarne transakcije		Nedenarne transakcije	
Illegalne dejavnosti	Trgovina z ukradenim blagom; preprodaja in proizvodnja drog; prostitucija; igre na srečo; tihotapljenje in goljufije		Menjava: droge, ukradeno blago, tihotapljenje itd. Proizvodnja ali gojenje drog za lastno uporabo. Kraja za lastno uporabo	
	Davčna utaja	Izogibanje davkom	Davčna utaja	Izogibanje davkom
Legalne dejavnosti	Neprijavljeni dohodki iz samozaposlitve; plače in sredstva iz neprijavljenega dela v zvezi s pravnimi storitvami in blagom	Popusti za zaposlene, bonitete	Menjava pravnih storitev in blaga	»Vse naredi sam« delo in pomoč soseda

Vir: Schneider & Enste (2000).

Iz tabele 1 je razvidno, da siva ekonomija vključuje neprijavljen dohodek iz proizvodnje zakonitega blaga in storitev, bodisi iz denarnih ali menjalnih poslov – torej vse gospodarske dejavnosti, ki bi bile na splošno obdavčljive, če bi bile prijavljene davčnim organom. Na splošno se zdi natančna opredelitev precej težka, če ne celo nemogoča, saj se siva ekonomija ves čas razvija 'po načelu tekoče vode': prilagaja se spremembam davkov, sankcijam davčnih organov in splošnim moralnim stališčem itd. (Schneider & Enste, 2000, str. 5).

1.2 Razlogi za nastanek sive ekonomije

Siva ekonomija je lahko prisotna v vseh sektorjih gospodarstva, kar lahko povzroči izjemno težke razmere za splošen razvoj gospodarstva (Mara, 2011, str. 1111). Na vprašanje, zakaj se siva ekonomija sploh pojavlja v gospodarstvih sveta, je v grobem zelo težko natančno odgovoriti. Razlog tega je predvsem v posebnosti države in posledično sive ekonomije v tej državi, prav tako je siva ekonomija tako rekoče »skrita« ekonomija in ne razkriva svojih vzrokov za razvoj (v celoti) (Nastav, 2009, str. 35). V literaturi tako najdemo različne razloge za nastanek sive ekonomije (Glas, 1991, str. 6–9).

Kot temeljni razlog za razcvet sive ekonomije v tržnih gospodarstvih se navaja davčna utaja (evazija). Razlog tega je vse več težav na področju obdavčitve prebivalstva in poslovnih subjektov. Med težavami Glas tako navaja zviševanje že sorazmerno visoke davčne stopnje, prav tako navaja tudi visoke marginalne davčne stopnje, ki se odražajo kot posledica sistema progresivnega obdavčevanja. Velika težava je tudi negativna precepcija pravičnosti davčnega sistema. Dejstvo je, da se s strani davčnih zavezancev poraja dvom, da davki niso pravično porazdeljeni in da so številnim v izogib. Prav tako nizka precepcija verjetnosti odkritja utaje in nizke kazenske sankcije pripomorejo k mišljenju, da se pravzaprav splača tvegati z utajevanjem davkov. Te težave se tako odražajo kot vse nižja davčna morala, saj se utaja davkov s strani prebivalstva ne šteje več kot posebej nemoralno dejanje.

Kot drugi razlog se navaja rastoče breme dodatnih stroškov dela. V to kategorijo spadajo vsi dodatni stroški, ki jih mora zaposlovalec plačati na neto zaslužek uslužbenca. V primeru zaposlitve na črno tako vsi stroški, kot so zakonsko predpisane socialne dajatve, razne odpravnine, plačani izostanki od dela, prispevki za pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, stroški poklicnih izobraževanj ipd., odpadejo. Na ta način lahko tako na eni strani delavec zasluži več, medtem ko naročnik plača manj kot pri registrirani dejavnosti, saj gre razlika v breme države oziroma raznih socialnih služb.

Naslednji vzrok so omejitve, prepovedi ali bremena birokratizacije; veliko posameznikov se raje odloči, da izpeljejo svojo dejavnost »na črno«, pollegalno ali povsem nelegalno. In sicer predvsem zaradi tega, ker so dovoljene dejavnosti, v sodobni družbi, še posebej ob nastanku novih poslovnih enot, velikokrat vključene v širok splet prepovedi in omejitev. Bajada in Scneider (2005, str. 131) kot prepovedi in omejitve navajata različna dovoljenja in licence, trgovinske ovire, delovno zakonodajo in delovne omejitve priseljencev. Težava je predvsem v pretiranem normiranju sodobnih družb. Rešitev bi lahko tako našli v deregulaciji in ne v povišanih sankcijah kršiteljev ter natančnejšem nadzoru.

Številni se zatečejo k delu na »črno« z namenom ohranjanja različne socialne podpore. Tukaj imamo v mislih predvsem osebe, ki so brezposelne, in osebe z nižjimi dohodki, ki prejemajo razne dodatke. S tem, ko bi se ti zaposlili v uradni dejavnosti, bi tako bili prikrajšani za podporo oziroma bi ta bila manjša in bi bili na istem, kot če ne bi delali in bi dobili podporo. Zato je v

tem primeru optimalna rešitev za posameznika delo na »črno« in posledično prejemanje dodatnih, nelegalnih dohodkov in tudi prejemanje podpore.

Sociologi menijo, da ima na sivo ekonomijo vpliv tudi nezadovoljstvo z delovanjem in cilji države. Nezadovoljni posamezniki se tako izogibajo plačilu davkov in upoštevanju raznih predpisov, predvsem zaradi tega, ker nočejo prispevati za tako državo. Williams (2006, str. 98) navaja, da je v državah z visoko stopnjo zaupanja ljudi tudi manjši obseg sive ekonomije. Zvišanje davčne stopnje se načeloma ne odraža kot vzrok za delovanje v sivi ekonomiji, saj se ljudje zavedajo, da se koristi obdavčenja kažejo tudi na področju socialne kohezije.

Veliko držav je določene dejavnosti razglasilo za ilegalne, prepovedane ali nezakonite, kljub temu da je po njih veliko povpraševanja. Prav to je razlog, da je njihovo opravljanje na »črno« lahko zelo donosno. Tukaj govorimo predvsem o igrah na srečo, preprodaji mamil, prostituciji, prodaji nekaterih dobrin in tudi prodaji orožja itd. A ker se zakonske norme o tem, kaj je prepovedano in kaj ne, med državami razlikujejo, je to glavni razlog za prenos prepovedanega blaga iz ene države v drugo, kar posledično prinaša zaslužek z vidika ilegalnih dejavnosti.

Sproščanje več časa za delovanje v prikritih dejavnostih je povzročilo tudi spremembe v trajanju in strukturi delavnika. Krajšanje delovnega časa tako pomeni več časa, namenjenega posameznikom za opravljanje sive ekonomije. S skrajšanjem delovnega časa se pojavijo tendence prikritega krajšanja delovnega časa, pod to uvrščamo predvsem manj učinkovito delo, odhajanje iz službe predčasno (zlasti ob petkih). Hkrati se pojavlja strukturna kriza delovnega časa, saj se ta izrablja manj učinkovito.

Sorazmerno s tem so povezane tudi spremembe v delovni etiki. Te so v zadnjem desetletju prinesle poudarjeni individualizem, vedno večjo odsotnost z dela (absentizem), padec delovne motivacije in močne težnje po izkoriščanju ali celo zlorabi raznih bonitet.

Pomemben razlog je tudi povečano število ilegalnih priseljencev. Ti uporabljajo zaposlovanje v ilegalnih dejavnostih predvsem zaradi tega, ker ne dobijo dovoljenja za delo in jim je to ključno za preživetje.

1.3 Posledice sive ekonomije

Z vidika države se v veliki meri siva ekonomija obravnava kot nekaj nezaželenega in nekaj, kar je treba na vsak način izkoreniniti, uničiti (Nastav, 2009, str. 49). Kljub vsem negativnim posledicam, ki jih ima ta na gospodarstvo države, potrošnike, podjetja, konkurente in tudi na proizvajalce, se je treba zavedati, da imajo lahko dejavnosti sive ekonomije tudi pozitivne posledice, ki jih je treba spodbujati. In sicer, v času gospodarskih nihanj ima lahko ta stabilizacijski vpliv v vlogi »socialnega blažilca« (Pavčnik, 2016/2017, str. 10). Zapišemo lahko, da strategija boja države proti sivi ekonomiji v veliki meri temelji na odločanju med negativnimi in pozitivnimi posledicami le-te. V primeru, da pozitivne posledice prevladujejo

nad negativnimi, ni potrebe po pregonu tovrstnih dejavnosti; obratno se pojavi, ko se zgodi prevlada negativnih posledic (Nastav, 2009, str. 49). V nadaljevanju tako predstavim nekaj glavnih negativnih in pozitivnih posledic sive ekonomije na gospodarstvo države in njene udeležence.

1.3.1 Negativne posledice

Nastav (2009, str. 50) med najpomembnejše negativne posledice sive ekonomije šteje izgubo davčnih prihodkov, prav tako je zapisal, da posledice sive ekonomije negativno vplivajo predvsem na državo in socialno zavarovanje (izpad dajatev), posledično tudi na delojemalce, delodajalce, premoženje ter varnost ljudi in okolja. Davčni izpad države tako državi prikrajša sredstva, ki bi jih lahko ta namenila za naložbe v infrastrukturo ali kakšno drugo javno dobro in s tem povečala blaginjo državljanom (Nastav, 2009, str. 50).

Prav tako med negativne posledice štejemo kršenje pravic delavcev, zaposlenih na črno. Zaposlitvene in delovne okoliščine, ki ponujajo manj kakovostno delo, bi naj tako zavirale razvoj človeškega dejavnika, hkrati pa naj bi negativne posledice vplivale tudi na socialno integracijo, saj zaposleni na »črno« dobijo, za enako opravljeno število ur, manjšo plačo kot delavci v uradnem sektorju, prav tako trpijo slabše pogoje dela in nimajo zagotovljenega plačila (Nastav, 2009, str. 50). Ti tako niso deležni zakonske zaščite, saj tudi z delodajalcem niso sklenili pogodbe o zaposlitvi. S tega vidika imajo tako podjetja, ki zaposlujejo na črno, velike koristi, saj se izognejo plačilu davka državi, kar posledično okrepi njihov finančni položaj (Pavčnik, 2016/2017, str. 11).

Kot že omenjeno ima siva ekonomija tudi negativne posledice z vidika potrošnikov. Natančneje, zaradi neupoštevanja standardov in predpisov so lahko določeni izdelki in tudi storitve človeku škodljivi in delujejo nepravilno, prav tako ni možno uveljavljati garancije na nekaj, kar ni uradno kupljeno (Nastav, 2009, str. 50).

Navsezadnje se med negativnimi posledicami pojavi nepravilni prikaz dejanskega stanja v gospodarstvu. Znano je, da statistiki podjetij, ki delujejo v neformalni ekonomiji, ne morejo všteti v izračun BDP, saj podatkov za te ni (Pavčnik, 2016/2017, str. 11). Tako nas to privede do nepravilnih vhodnih podatkov ter posledično napačnih rezultatov in interpretacij dejanskega stanja, kar se odraža v neprimernih prijemih politik držav (Nastav, 2009, str. 50).

1.3.2 Pozitivne posledice

V prvi vrsti ima siva ekonomija pozitivne posledice za končne potrošnike. Ti lahko končni izdelek ali storitev kupijo po nižji ceni, saj se izognejo plačilu davka, hkrati lahko hitreje dobijo blago ali storitev (to je bilo predvsem v tranzitnih časih, ko se je neformalna ekonomija razvila kot »rešitev« na nezadostno ponudbo uradnega sektorja). Pozitivni vpliv ima tudi na

posameznike, ki v uradnem sektorju ne najdejo zaposlitve, saj se lahko ti zaposlijo v sivi ekonomiji in tako pridejo do vira zaslužka, rešitve za preživetje (Nastav, 2009, str. 51).

Do določene mere je pozitiven tudi vpliv na (majhne) podjetnike. Ti se večino časa odločijo za prikrito delovanje, predvsem zaradi naporne birokracije, ki vodi v nepotrebno porabo sredstev. Tako lahko zapišemo, da je siva ekonomija kot nekakšen inkubator za podjetniške ideje, saj podjetje vstopi v uradno ekonomijo takrat, ko je že razvito (Nastav, 2009, str. 52).

Predvsem je pomemben tudi dinamični in podjetniški duh, ki lahko prispeva k večji konkurenci, učinkovitosti in tudi intenzivnim omejitvam delovanja države. Ta lahko vzpostavi podjetništvo, primerne institucije in tako pripomore k višji gospodarski rasti ter pozitivno vpliva na celotno gospodarstvo, ne samo na posameznike (Nastav, 2009, str. 52).

Prav tako ima siva ekonomija pozitivne posledice na celotno gospodarstvo ob predpostavki, da sama predstavlja novo, dodatno dejavnost. Schneider (v *Shadow Economies Around the World: Size, Causes and Consequences*, 2000, str. 9) navaja, da se dve tretjini dohodka iz (prikrite) sive ekonomije potrošijo v uradni, kar predstavlja spodbudo tej.

Hkrati lahko siva ekonomija pomaga pri razvoju trgov, podjetništva in finančnih instrumentov ter razvija socialne, pravne in tudi gospodarske ustanove, potrebne za akumulacijo, saj daje osnovo za podjetniško dinamiko, konkurenco in večjo učinkovitost v primerjavi z državnimi ureditvami (Nastav, 2009, str. 52).

1.4 Merjenje sive ekonomije

Zaradi prekrivanja dejavnosti s strani udeležencev je ocenjevanje velikosti sive ekonomije zelo težka in zahtevna naloga. V splošnem se za merjenje sive ekonomije najpogosteje uporabljajo tri metode, in sicer: neposredna metoda, posredna metoda in metoda modeliranja, ki jih bom v naslednjih podpoglavjih tudi natančneje predstavila.

1.4.1 Neposredni pristopi

Tukaj govorimo predvsem o mikroekonomskih pristopih, pri katerih se za ugotavljanje sive ekonomije uporabljajo dobro zasnovane vzorčne raziskave, ki temeljijo na prostovoljnih odgovorih, davčnem nadzoru in tudi drugih skladnih metodah merjenja obsega sive ekonomije (Schneider & Enste, 2013, str. 16). Uporaba vzorčnih raziskav omogoča prikazati podrobno sliko strukture tega sektorja. A ker je velik del teh dejavnosti nezakonit, intervjuvanci morda niso pripravljeni razkriti svoje vpletenosti. Zato so odgovori le redko zanesljivi, prav tako je težje narediti ustrezno denarno oceno obsega nezakonitega dela (Frey & Schneider, 2000, str. 3). Sivo ekonomijo je mogoče oceniti tudi z določitvijo neskladja med dohodkom, prijavljenim za davčne namene, in dejanskim zaslužkom z uporabo selektivnih revizij (Schneider & Enste, 2013, str. 16). Ta pristop tako zagotavlja podrobne informacije o najmočnejših utajevalcih,

zlasti o samozaposlenih, ki imajo boljše možnosti za prikrivanje, saj je dohodek od kapitala lažji za utajo kot dohodek od dela (Frey & Schneider, 2000, str. 3). Seveda ima tudi ta metoda slabosti. Ena izmed njih je, da morajo udeleženci privoliti v davčni nadzor, zato tudi vzorec populacije ni naključen in značilen za vso populacijo. Prav tako se odkrije samo tisti del nezakonitega dohodka, ki ga odkrije oblast (Novakovič, 2013, str. 28). Slabost neposrednih metod je taka, da ne zajemajo vseh »dejavnosti v senci« ter da ne morejo oceniti razvoja in rasti sive ekonomije v daljšem časovnem obdobju. Kljub temu imajo precejšnjo prednost – zagotovijo lahko podrobne informacije o dejavnostih sive ekonomije ter strukturi in sestavi dela na črno (Schneider & Enste, 2013, str. 17).

1.4.2 Posredni ali neskladni pristopi

Pri posrednih pristopih, ki sta jih Schneider in Enste (2013, str. 17) opredelila tudi kot »indikatorske« pristope, gre za makroekonomski način pridobivanja informacij o obsegu sive ekonomije. Za preučevanje tega pojava se tako kot informacije o razvoju sive ekonomije uporabljajo razni ekonomski in drugi kazalniki. Bistvo je v tem, da se za merjenje pojavov pridobivajo podatki, ki načeloma niso namenjeni proučevanju sive ekonomije, vendar jih je za njeno ocenjevanje ob določenih predpostavkah mogoče uporabiti (Nastav, 2009, str. 62).

Schneider in Enste (2013, str. 17) delita posredne metode v grobem v štiri podskupine:

- Neskladje med statistiko državnih izdatkov in odhodkov; ta predpostavlja, da se bo dohodek, pridobljen iz sive ekonomije, slej ko prej prikazal na odhodkovni strani gospodarstva. Ocena obsega sive ekonomije se bo tako kazala v presežku odhodkov nad prihodki.
- Neskladje med uradno in dejansko delovno silo; zelo je pomembno spremljanje trga delovne sile, saj bi nenaden upad delovno sposobnega prebivalstva lahko razumeli kot povečanje obsega dejavnosti v sivi ekonomiji. Pri tej metodi je težava, da na zmanjšanje delovno aktivnega prebivalstva vpliva več razlogov, kar posledično ne prinese natančne ocene, zato so te ocene slab kazalnik obsega in razvoja sive ekonomije.
- Denarna metoda; tukaj predpostavljamo, da se vsa plačila opravljajo z gotovino, saj so le-ta težje izsledljiva (v primeru negotovinskega poslovanja banke beležijo transakcije). Tukaj govorimo o transakcijskem pristopu in pristopu povpraševanja po valuti.
- Metoda fizičnega vnosa (porabe električne energije); ta predvideva, da se rast potrošnje električne energije giblje sorazmerno z rastjo gospodarske dejavnosti.

1.4.3 Pristop modeliranja

Pri tem pristopu se povezuje dve vrsti spremenljivk. Na eni strani imamo spremenljivke, ki prikazujejo vzroke pojava sive ekonomije (stopnja brezposelnosti, stopnja davkov), takšne

spremenljivke opredelimo kot determinante. Na drugi strani imamo kazalnike delovanja v sivi ekonomiji (stopnja vključenosti v (uradno) delovno silo, realni obseg BDP). Ta pristop tako obravnava sivo ekonomijo kot »skrito« spremljivko in jo na temelju ustrezne metodologije oceni. Ključna slabost tega modela je tako postavitvev predpostavk o delovanju le-tega kot tudi merjenje nemerjene spremljivke velikosti sive ekonomije v gospodarstvu. Schneider navaja, da sta slabosti tudi to, da so ocene pogosto občutljive na spremembe v podatkih ter da se pri tej metodi operira izključno z relativnimi koeficienti in ne absolutnimi vrednostmi (Nastav, 2009, str. 71–72).

2 ANALIZA OBSEGA SIVE EKONOMIJE V ČASU PANDEMIJE COVIDA-19

Obseg sive ekonomije se je v zadnjih letih v Evropi zmanjšal, vendar ta še vedno ostaja pomembna, zlasti v nastajajočih tržnih gospodarstvih. Kot delež formalnega BDP-ja so bila v preteklih 20 letih siva gospodarstva, z izjemo svetovne finančne krize, na splošno stabilna, čeprav v rahlo upadajočem trendu. V povprečju tako obseg sive ekonomije v EU predstavlja okoli 15 do 25 odstotkov BDP-ja. Za razvita gospodarstva je delež sive ekonomije v povprečju med 15 do 20 odstotki, medtem ko je ta bolj razširjena v nastajajočih tržnih gospodarstvih, kjer znaša okoli 30 do 40 odstotkov BDP-ja. Precej večji delež sive ekonomije (nad 40 odstotkov) je v večini držav, ki so del skupnosti neodvisnih držav, držav CIS (angl. Commonwealth of Independent States). Obseg sive ekonomije je v razvitejših državah običajno manjši, tako kot tudi delež BDP-ja in delež zaposlenosti. Delež sive gospodarske dejavnosti ima močno negativno korelacijo z dohodkom na prebivalca v različnih vzorcih držav in časovnih obdobjih. V naprednejših gospodarstvih v sivi ekonomiji prevladujejo davčne utaje in neprijavljeno delo v registriranih podjetjih. Nasprotno imajo gospodarstva v razvoju razmeroma višji delež neformalnih delavcev (Kelmanson, Kirabaeva, Medina, Mircheva & Weiss, 2019, str. 6–7).

Berdiev, Goel in Saunoris (v *International Disease Epidemics and the Shadow Economy*, 2020, str. 2–20) prikazujejo, kako so epidemije od leta 1991 dalje vplivale na obseg sive ekonomije. V nadaljevanju tako povzemam njihove ključne ugotovitve.

Približno 14 % od 130 držav v vzorcu študije se je med leti 1991 do 2015 srečevalo z biološko epidemijo, takšne nesreče pa imajo neposreden pomen za trenutno krizo covid-19. Razpad institucij in premik osredotočenosti vlade stran od uveljavljanja k iskanju zdravila za epidemijo znižujeta morebitne stroške sive ekonomije, medtem ko brezposelni lažje vstopajo v neformalni sektor. To še posebej velja, ko se zaradi epidemije začasno zaprejo nekateri centri za usposabljanje brezposelnih, v katerih bi se ti lahko prekvalificirali in ponovno vključili v formalno delovno silo. Dejansko se med sedanjo pandemijo koronavirusne bolezni covid-19 mala podjetja odločajo, da bodo kljubovala vladnim naročilom, da ostanejo zaprta, in namesto tega še naprej služijo svojim strankam. Izogibanje navodilom vlade in posledično sodelovanje v sivi ekonomiji spodkopavata prizadevanje za zaježitve širjenja bolezni.

Rezultati študije kažejo, da prisotnost epidemij povečuje obseg sive ekonomije. Epidemije spodbujajo posameznike in podjetja, da se »preselijo v podzemlje« kot sredstvo za vzdrževanje poslovanja in zaslužek. Prav tako imajo večji obseg sive ekonomije države z večjim številom posameznikov, prizadetih zaradi epidemij. S povečanim obsegom širjenja bolezni lahko mreženje in demonstracije igrajo vlogo pri spodbujanju obsega sive ekonomije, prav tako to spodbudi migracijo nekaterih ljudi na prizadetih območjih. Numerično gledano se siva ekonomija po obsegu poveča za približno 2,1 odstotka z 10-odstotnim povečanjem števila prizadetih posameznikov (na milijon prebivalcev) (Berdiev, Goel & Saunoris, 2020, str. 12). Kakovost vladne birokracije in institucij, ki podpirajo politike za spodbujanje ekonomske svobode, omejujejo sodelovanje v sivi ekonomiji. Večja politična svoboda oziroma višja stopnja demokracije je povezana z ustreznim pravnim postopkom, ki je pogosto dolgotrajen. Ta zamuda znižuje pričakovano vrednost kazni za delovanje v sivi ekonomiji. Prav tako imajo države z večjimi vladami nižjo pojavnost dejavnosti v sivi ekonomiji. To je skladno s predstavo, da ima večja vlada na voljo tudi nekaj sredstev, namenjenih izvrševanju, kar zmanjšuje razširjenost sive ekonomije. Dosledna pravna država povečuje možne kazni za kršitev zakona in pričakovali bi, da imajo države z okrepljeno pravno državo manjšo sivo ekonomijo, ceteris paribus. Večja izobrazba spodbuja razumevanje in spoštovanje zakonov, hkrati olajša vstop v formalno delovno silo. Navsezadnje imajo brezposelni večjo nagnjenost k vstopu v neformalni sektor. Večja izobrazba zmanjšuje obseg sive ekonomije, medtem ko ima večja brezposelnost nasproten učinek. Države z okrepljeno pravno državo omejujejo podzemno sodelovanje. Obstajajo tudi povratne informacije s strani sive ekonomije do epidemij – na primer, države z veliko sivo ekonomijo (ker operaterji neformalnega sektorja ne upoštevajo zdravstvenih in varnostnih predpisov in jih ne spremljajo) imajo lahko večjo pojavnost in razširjenost epidemij.

Na splošno so si države, ki so članice Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj, v nadaljevanju države OECD (angl. Organisation for Economic Co-operation and Development), in otoške države v smislu prelivanja na sivo gospodarstvo zaradi epidemij podobne, medtem ko je skupina držav, ki niso članice OECD, podobna neotoški skupini. Nastanek in resnost epidemije sta pozitivno povezana z velikostjo sive ekonomije v neotoških državah. To nakazuje, da ostaja pozitiven vpliv epidemij na razširjenost sive ekonomije, kar velja tako za pojavnost kot za širjenje epidemij. Po drugi strani za neotoške države niso opazili nobenega bistvenega vpliva epidemij na sivo gospodarstvo. Razlog za to je lahko razmeroma boljše spremljanje neformalnih dejavnosti, manj priložnosti v neformalnem sektorju ali pomanjkanje prelivanja iz neposrednih sosed v takšnih državah. Podobni vplivi epidemije so tudi za državo, ki ni članica OECD. Zanimive razlike najdemo za države OECD – tako pojavnost kot intenzivnost epidemij v teh nimata opaznega vpliva na sivo gospodarstvo. To je verjetno posledica okrepljenih institucij in večjih oportunitetnih stroškov delovanja v ilegalnem sektorju v senci v teh državah. Poleg tega so bogatejše države sposobne zagotoviti razmeroma bolj velikodušno fiskalno podporo širši javnosti v času epidemij/kriz. Čeprav se zdi, da v trenutni krizi covid-19 premožnejši narodi niso nič manj prizadeti kot drugi narodi glede vplivov na zdravje, so morda nekoliko bolj izolirani v smislu prelivanja na senčni ali podzemni sektor. Z

uporabo panelnih podatkov o skoraj 130 državah in z empirično analizo v širši literaturi lahko rečemo, da tako pojavnost kot intenzivnost epidemij pozitivno in pomembno prispevata k širjenju sive ekonomije. Numerično gledano 10-odstotno povečanje intenzivnosti epidemij vodi do povečanja razširjenosti sive ekonomije za približno 2,1 % (Berdiev, Goel & Saunoris, 2020, str. 19).

Za doseganje čim bolj nepristranskih podatkov o obsegu sive ekonomije v Sloveniji moramo to enačiti z drugimi evropskimi oziroma ekonomsko razvitimi državami po vsem svetu (Sedovnik, 2010, str. 12). V nadaljevanju tako predstavim rezultate raziskav merjenja obsega sive ekonomije pred in po pandemiji koronavirusne bolezni covid-19. V tabeli 2 in 3 so tako prikazane ocene velikosti sive ekonomije v 28 državah članicah EU v letih 2003–2021 (v % uradnega BDP) na temelju uporabe metode »več kazalnikov več vzrokov« oziroma metode MIMIC (angl. Multiple Indicators Multiple Causes).

2.1 Obseg in struktura sive ekonomije pred epidemijo koronavirusne bolezni covid-19

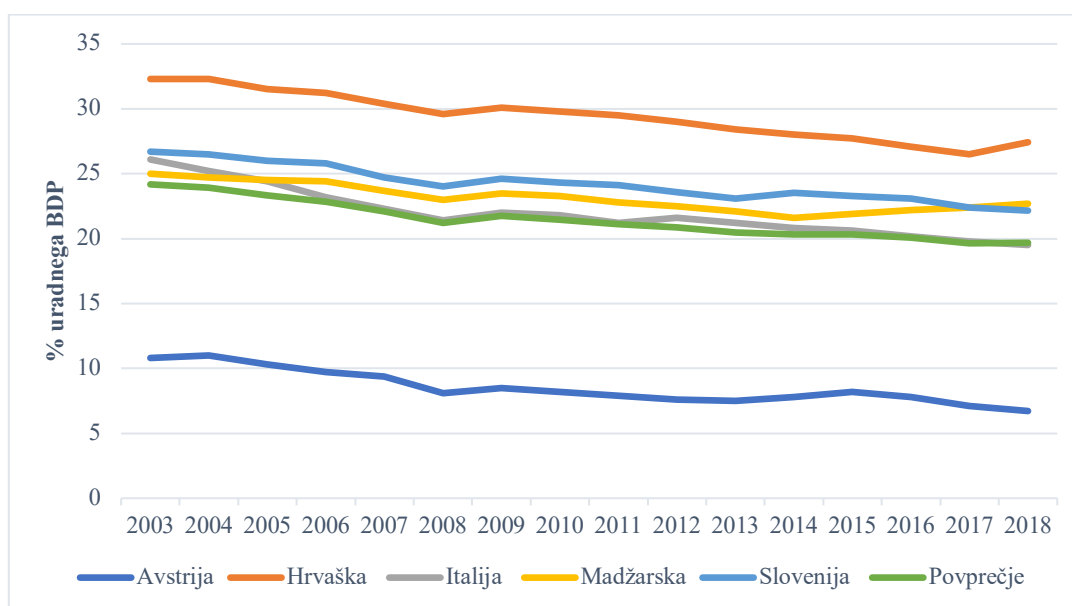
Čeprav je povprečna velikost sive ekonomije v Evropi ostala na splošno stabilna do svetovne finančne krize, je bila dinamika po državah heterogena. Siva ekonomija je rasla od zgodnjih 2000-ih v nekaterih državah Balkana in CIS ter upadla v drugih, kot so Nemčija, nekdanja jugoslovanska republika Makedonija in Slovaška republika. Siva gospodarstva so v času svetovne finančne krize dosegla vrhunec okoli leta 2008 do leta 2010, nato so padla na približno raven pred krizo (Kelmanson, Kirabaeva, Medina, Mircheva & Weiss, 2019, str. 7).

V prilogi 1 so predstavljeni rezultati obsega sive ekonomije v letih 2003–2018. Na temelju tega lahko vidimo, da je povprečni obseg sive ekonomije v letu 2003 znašal 22,6 % uradnega BDP, nato se je ta v letu 2008 zmanjšal na 19,6 %. V letu 2009 je ta zopet nekoliko narasel na 20,1 % in v letu 2019, kot lahko razberemo iz tabele 2, nato spet padel na vrednost 16,28 %. Na temelju tega lahko rečemo, da smo imeli na splošno negativen trend velikosti sive ekonomije v skoraj vseh državah EU. Glavni razlog temu je bil močan porast BDP-ja in enako močan dvig nacionalnega dohodka. Posledica je bila precej manjša angažiranost v dejavnostih sive ekonomije. Če podrobneje pogledamo leti 2011 in 2012 ter ju primerjamo z letom 2009, ugotovimo, da smo v večini držav imeli zmanjšanje obsega in razvoja sive ekonomije. To je posledica okrevanja po svetovni gospodarski in finančni krizi. Najpomembnejši vzrok za to zmanjšanje je, da imajo ljudje v primeru okrevanja ali razcveta uradnega gospodarstva manj spodbud za dodatne dejavnosti v sivi ekonomiji in za zaslužek dodatnega »črnega« denarja. Edina izjema je Grčija, kjer je bila recesija uradnega gospodarstva tako močna, da je celo zmanjšala povpraševanje po dejavnostih sive ekonomije zaradi hudih izgub dohodka Grčije; grško sivo gospodarstvo se je leta 2012 zmanjšalo na 24,0 % uradnega BDP-ja; kar za 1,4 odstotne točke manj kot v letu 2010 (Schneider, 2012, str. 1–2).

Če podrobneje pogledamo, kje je Slovenija v primerjavi z njenimi sosednjimi državami (Avstrija, Hrvaška, Italija, Madžarska), lahko opazimo, da je njen obseg med temi

nadpovprečen, ta je tudi v letu 2018 znašal 22,16 % BDP-ja. Najnižji obseg sive ekonomije med izbranimi državami ima Avstrija, ta je tudi med državami članicami EU v letu 2018 spadala med tiste z nižjo oceno sive ekonomije (6,72 % BDP-ja), poleg nje sta še v to kategorijo bila uvrščena Nizozemska (7,51 % BDP-ja) in Luksemburg (7,94 % BDP-ja). Nekje sorazmerno s povprečjem izbranih držav se giblje Italija, medtem ko ima največji obseg sive ekonomije Hrvaška, ta je tudi med državami članicami EU v letu 2018 poleg Bolgarije (30,84 % BDP-ja) in Romunije (26,66 % BDP-ja) spadala med države, ki so predstavljale zgornjo mejo obsega sive ekonomije, in sicer je njen obseg znašal 27,43 % BDP-ja (slika 1).

Slika 1: Obseg sive ekonomije v Sloveniji in sosednjih državah v letih 2003–2018 (v % uradnega BDP-ja)

Vir: Schneider (2021).

2.2 Obseg in struktura sive ekonomije po epidemiji koronavirusne bolezni covid-19

Pandemija je v letih 2020 in 2021 povzročila hudo recesijo v skoraj vseh državah OECD. Posledica sta bila močna rast brezposelnosti ter strm padec BDP-ja in nacionalnega dohodka, kar je vplivalo na močno povečanje sive ekonomije teh držav. Kot lahko vidimo v tabeli 2, so rezultati raziskave Schneiderja (2021) pokazali največje povečanje obsega sive ekonomije na Hrvaškem (3,13 odstotne točke) s 26,43 % uradnega BDP-ja (2019) na 29,56 % (2020); naslednji največji porast (2,81 odstotne točke) je bil v Bolgariji s 30,12 % (2019) na 32,93 % BDP-ja (2020). Najšibkejši (0,77 odstotne točke) porast je bil na Finskem z 10,59 % na 11,36 % (BDP); drugi (0,92 odstotne točke) pa na Danskem z 8,92 % na 9,84 % (BDP).

Če pobližje pogledamo, kje je Slovenija, se ta glede na povečanje obsega sive ekonomije uvršča med podpovprečne, saj njeno povečanje znaša 1,53 odstotne točke, z 21,54 % (2019) na 23,07 % (2020). Če pogledamo povprečno velikosti sive ekonomije v letu 2020, lahko opazimo

močan porast na 17,87 % (BDP). Ta je tako v primerjavi z letom 2019 (16,28 % BDP) izjemno visoka, kar za 1,59 odstotne točke oziroma 9,8 % in tako tudi najvišja v zadnjih 20 letih. V takšni recesiji sta krčenje BDP-ja in močno povečanje brezposelnosti ključna gonila tako močno naraščajoče sive ekonomije, saj ljudje poskušajo nadomestiti izgubo dohodka s povečanimi dejavnostmi sive ekonomije (Schneider, 2021).

Tabela 2: Obseg sive ekonomije v 27 državah članicah EU + Velika Britanija (do 2020) v letih 2019–2021 (v % uradnega BDP-ja)

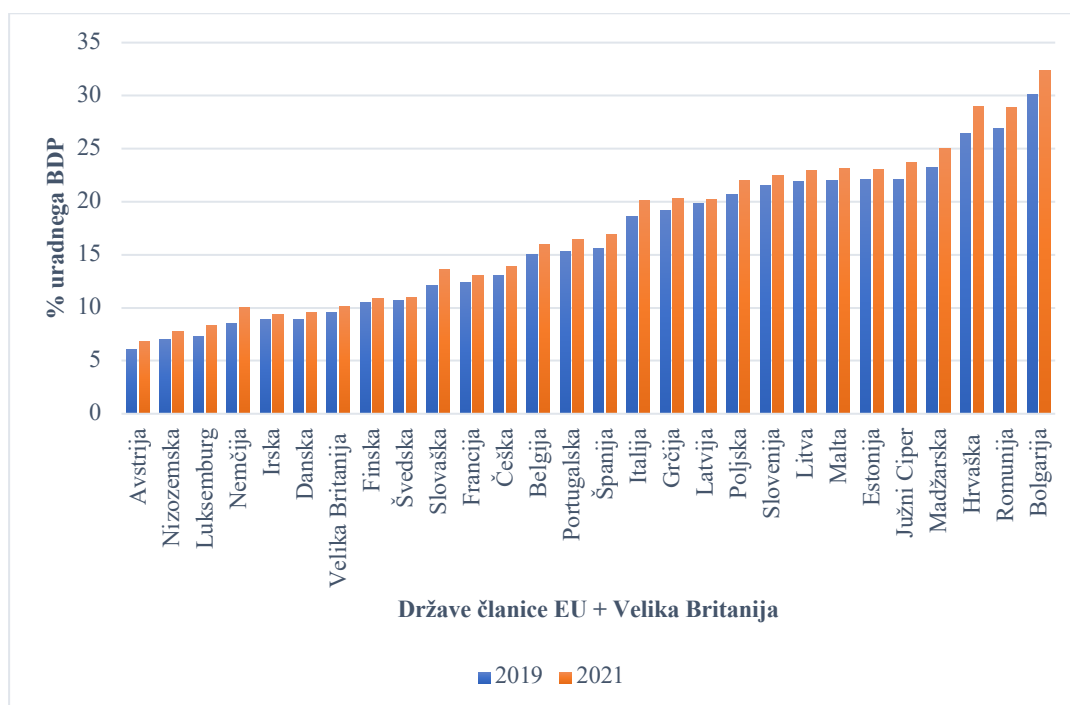
Država \ Leto	2019	2020	2021
Avstrija	6,1	7,23	6,9
Belgija	15,09	16,2	16,01
Bolgarija	30,12	32,92	32,41
Češka	13,07	14,22	13,92
Danska	8,92	9,84	9,62
Estonija	22,06	23,59	23,06
Finska	10,59	11,36	10,94
Francija	12,37	13,59	13,12
Grčija	19,23	20,94	20,31
Hrvaška	26,43	29,56	29,01
Irska	8,91	9,86	9,4
Italija	18,66	20,42	20,15
Južni Ciper	22,08	24,32	23,65
Latvija	19,84	20,91	20,22
Litva	21,92	23,09	22,90
Luksemburg	7,36	8,56	8,40
Madžarska	23,22	25,96	25,01
Malta	22,03	23,54	23,09
Nemčija	8,54	10,42	10,03
Nizozemska	7,04	8,14	7,79
Poljska	20,65	22,45	22,02
Portugalska	15,38	17,01	16,50
Romunija	26,90	29,33	28,89
Slovaška	12,15	14,01	13,66
Slovenija	21,54	23,07	22,49
Španija	15,63	17,39	16,90
Švedska	10,73	11,69	11,04
Velika Britanija	9,56	10,67	10,19
28 držav članic EU	16,28	17,87	17,42
Povprečje			

Vir: Schneider (2021).

Izračuni razvoja sive ekonomije za leto 2021 so narejeni na temelju projekcij. Schneider v letu 2021 pričakuje le majhen upad sive ekonomije, in sicer na 17,42 % BDP-ja (povprečna vrednost za države EU), tako bo povprečni upad sive ekonomije držav EU znašal 0,47 odstotne točke oziroma 2,52 %. Vzroki za ta upad so ogromna javna poraba za infrastrukturo in subvencije, dane podjetjem in posameznikom, kar bo nadaljnje upajoče vodilo do znatne rasti BDP v kombinaciji z zmernim upadom brezposelnosti (Schneider, 2021).

Slika 2 prikazuje % uradnega BDP-ja v 27 državah članicah EU + Velika Britanija v letu 2019 in letu 2021. Po napovedih Schneiderja (2021) se med države v največjem obsegu sive ekonomije uvrščajo Bolgarija (32, 41 % BDP-ja), Hrvaška (29,01 % BDP-ja) in Romunija (28,89 % BDP-ja), med države z najnižjim obsegom se uvrščajo Avstrija (6,9 % BDP-ja), Nizozemska (7,79 % BDP-ja) in Luksemburg (8,4 % BDP-ja).

Slika 2: Primerjava obsega sive ekonomije v 27 državah članicah EU + Velika Britanija leta 2021 glede na leto 2019

Vir: Schneider (2021).

Obseg sive ekonomije se je v letu 2019 glede na leto 2021 najbolj povečal na Hrvaškem (2,58 odstotne točke), nato v Bolgariji (2,29 odstotne točke) in Romuniji (1,99 odstotne točke). Kot smo ugotovili že prej, so to tudi države, ki spadajo med tiste z največjim obsegom sive ekonomije. Medtem ko je najnižja porast leta 2021 glede na leto 2019 bila na Švedskem (0,31 odstotne točke), Finskem (0,35 odstotne točke) in v Latviji (0,38 odstotne točke) (slika 2). To nakazuje, da so siva gospodarstva veliko manjša v gospodarsko razvitih državah OECD kot v državah Srednje in Vzhodne Evrope. Tisti, ki živijo v premožnejših regijah EU in imajo manj

finančnih težav ali jih sploh nimajo, so zato vpleteni v neprijavljeno delo po lastni izbiri, medtem ko brezposelni ter tisti v Srednji in Vzhodni Evropi to počnejo kot strategijo preživetja (Williams & Kayaoglu, 2020, str. 919).

2.3 Ogroženi sektorji zaradi pandemije koronavirusne bolezni covid-19

Evropski center za razvoj poklicnega usposabljanja, v nadaljevanju CEDEFOP (angl. European Centre for the Development of Vocational Training), je v svoji nedavni študiji za oceno možne izpostavljenosti delovnih mest v EU ter opredelitev panog in poklicev, ki jih bo kriza covid-19 najverjetneje prizadela, uporabil pristop »skills – based«. Delovna mesta tako razvrščajo glede na izpostavljenost bolezni, fizično bližino sodelavcev ali stik z drugimi, pri čemer upoštevajo sposobnost opravljanja dela na daljavo kot dejavnik za zmanjšanje tveganja. Na temelju teh meril identificirajo sektorje glede na njihovo tveganje motenj zaradi bolezni covid-19. V prilogi 2 je tako prikazana razvrstitev izpostavljenosti sektorjev. CEDEFOP ocenjuje, da je približno 45 milijonov delovnih mest na trgu dela EU-27 potencialno izpostavljenih velikemu tveganju skrajšanega delovnega časa, zmanjšanju plače, odpuščanjem in nenehnim motnjam pri delu v obdobju po koronavirusu (Papadimitriou & Blaskó, 2020 str. 11).

Kot je razvidno iz priloge 2, so gospodarski sektorji in poklici razvrščeni glede na to, ali se srečujejo z zelo visokim, visokim, nizkim ali zelo nizkim tveganjem. Na temelju tega analiza CEDEFOP razkriva, da se delovna mesta v EU v sektorjih nastanitve, gostinstva, živilskih storitev, veleprodaje in maloprodaje ter sektorju socialnih in osebnih storitev srečujejo z največjim tveganjem za izpostavljenost covidu-19. Na takšnih delovnih mestih se zaposleni najverjetneje ukvarjajo z intenzivno komunikacijo, timskim delom in nalogami pri delu s strankami, pri čemer se srečujejo z večjim tveganjem socialnega distanciranja od covid-19. Nasprotno so zaposleni v javnih službah, strokovnih in znanstvenih storitvah ter panogah informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) verjetneje izolirani pred izpostavljenostjo koronavirusu. Upravičeno se lahko domneva, da bo na njihovo gospodarsko uspešnost manj vplivala trenutna in potencialno prihodnja motnja zaradi covid-19 (Pouliakas & Branka, 2020, str. 18). Politični odzivi, ki so jih sprejele vlade, vključno z ukrepi in drugimi negativni učinki pandemije, so zlasti prizadeli zgoraj omenjene sektorje, ki zaposlujejo veliko število zaposlenih in samozaposlenih, tako v formalnem kot tudi neformalnem gospodarstvu (Webb, McQuaid & Rand, 2020, str. 1006).

Mednarodna organizacija dela (ILO) je zato pozvala k odzivu na pandemijo koronavirusne bolezni covid-19 v treh stebrih:

- zaščiti delavcev na delovnem mestu,
- spodbujanju gospodarstva in zaposlovanja ter
- podpori delovnih mest in dohodkov.

Priporočeni ukrepi vključujejo razširitev socialne zaščite, podporo ohranjanju zaposlitve (tj. krajši delovni čas, plačan dopust, druge subvencije) ter finančne in davčne olajšave, tako za mikro, mala kot tudi srednja podjetja. V Evropi, ki je trenutni epicenter te pandemije, je bilo to izvedeno s podpornim programom Podpora za ublažitev tveganja brezposelnosti v nujnih primerih (SURE). Ta je zasnovan tako, da pomaga nacionalnim vladam zaščititi delovna mesta in delavce, ki jih je prizadela pandemija koronavirusne bolezni covid-19, z zagotavljanjem posojil državam članicam v skupni vrednosti do 100 milijard evrov za kritje kratkoročnih shem nacionalnih vlad za zaščito delovnih mest, zaposlenih in samozaposlenih pred tveganjem odpuščanja in izgube dohodka. Cilj začasnih podpornih ukrepov je torej zaščititi delovna mesta in delavce, ki jih je prizadela pandemija koronavirusne bolezni covid-19, spodbuditi gospodarstvo ter podpreti delovna mesta in dohodke (Williams & Kayaoglu, 2020, str. 916).

Težava je v tem, da številna podjetja in delavci bodisi ne delujejo v deklariranem gospodarstvu bodisi delujejo le delno. Na svetovni ravni sta dve milijardi delavcev, kar predstavlja 61,2 % svetovnega zaposlenega prebivalstva, v neprijavljenem gospodarstvu. Podobno je pri pregledu podjetij. Autio in Fu (2015) ugotavljata, da dve tretjini podjetij ni registriranih ob ustanovitvi, ne le v državah v razvoju in v tranziciji, temveč tudi v državah OECD, medtem ko Acs in drugi (2013) razkrivajo, da vsaj polovica vseh podjetij na svetu deluje neregistrirano. Če vključimo še doslej neizračunano število registriranih podjetij po svetu, ki nekatere svoje transakcije opravljajo v neprijavljenem gospodarstvu, je delež podjetij v neprijavljenem gospodarstvu še višji. Posledica tega je, da večina svetovnih delavcev in podjetij ne bo mogla v celoti ali celo delno dostopati do začasne finančne podpore, ki jo vlade uvajajo, da bi ublažile težave, ki so posledica ukrepov socialnega distanciranja in socialne izolacije, da bi »poravnali krivuljo« in zmanjšali število okužb, ki se bodo pojavile kadar koli od pandemije naprej (Williams & Kayaoglu, 2020, str. 916–917).

ILO (v Impact of lockdown measures on the informal economy, 2020, str. 2) navaja, da od 22. aprila 2020 tako skoraj 1,1 milijarde delavcev v neformalnem gospodarstvu živi in dela v državah, kjer je v sklopu ukrepov, povezanih s covid-19, bila uvedena popolna zapora, dodatnih 304 milijone pa v državah, ki so primorane delne zapore. Ti delavci skupaj predstavljajo 67 % neformalne zaposlitve. Upoštevanje dodatnih učinkov sektorskega tveganja, statusa zaposlenosti, velikosti podjetij in različnih stopenj ukrepov zapora (polnih, delnih in šibkih ukrepov) vodi do večje ocene vpliva covid-19 na delavce v neformalnem gospodarstvu. Ta ocena kaže, da je skoraj 1,6 milijarde delavcev v neformalnem gospodarstvu ali 76 % neformalne zaposlitve močno prizadete zaradi ukrepov za zapiranje in/ali dela v najbolj prizadetih sektorjih. Skoraj vsi ti delavci (več kot 95 %) delajo v majhnih enotah z manj kot 10 delavci.

Obstajata dva glavna razloga, zakaj ukrepi zapore prizadenejo tako visok delež neformalnih delavcev. Prvi razlog so sektorji; sektorji, ki so v veliki meri zastopani, so tudi najbolj prizadeti. Drugi razlog je povezan z velikostjo; večina od 2 milijard delavcev v neformalnem

gospodarstvu dela kot delavci za »lastne potrebe« in kot že prej navedeno v majhnih podjetjih z manj kot 10 delavci, ki so ranljivejši za šok (International Labour Organization, 2020, str. 2).

Prav tako ILO predpostavlja, da bodo izgube dohodka za delavce v neformalnem gospodarstvu ogromne. Ocene kažejo, da naj bi se ob odsotnosti ukrepov dohodkovne podpore zaslužki v prvem mesecu krize zmanjšali za 60 % po vsem svetu, od tega 20 % v državah z višjim srednjim dohodkom, 82 % v državah nižjega srednjega dohodka in v državah z nizkimi dohodki ter 76 % v državah z visokimi dohodkom. Visoka številka za države z visokimi dohodki odraža dejstvo, da ta skupina vključuje velika gospodarstva (npr. Združene države Amerike, Francija in Španija), v katerih je neformalno gospodarstvo pomembno in ki so sprejele politike popolnega zapora. Države v popolni zaporu predstavljajo več kot 40 % celotne neformalne zaposlitve v državah z visokimi dohodki (33 % samo za Združene države Amerike). Dodatnih 45 % neformalnih delavcev živi v državah z ukrepi delne zapore. Nižji odstotek držav z višjim srednjim dohodkom tako v veliki meri pojasnjuje dejstvo, da je manj držav v tej skupini sprejelo popolne ali delne ukrepe za zapiranje (International Labour Organization, 2020 str. 4).

Z nadaljnjim povečevanjem dohodkovne neenakosti med delavci bo tako zaostal še večji delež delavcev v sivi ekonomiji. Če predpostavimo situacijo brez alternativnih virov dohodka, bi izgubljeni zaslužek povzročil povečanje relativne revščine (opredeljeno kot delež delavcev z mesečnimi zaslužki, ki pade pod 50 odstotkov mediane) za neformalne delavce in njihove družine po vsem svetu za skoraj 34 odstotnih točk; več kot 21 odstotnih točk v državah z višjim srednjim dohodkom; okoli 52 odstotnih točk v državah z visokimi dohodki in 56 odstotnih točk med državami z nižjim srednjim in nizkim dohodkom (International Labour Organization, 2020 str. 5).

2.4 Vpliv pandemije na storitveni sektor

Strogi ukrepi za zaježitve širjenja covid-19 so se v letu 2020 tako na globalni ravni kot tudi v Sloveniji odražali v izrazitem padcu gospodarske dejavnosti v Q2-2020 in Q4-2020. In sicer predvsem zaradi zaustavitve poslovanja nenujnih storitvenih dejavnosti ter oteženega delovanja industrije in ostalih storitvenih dejavnosti. Omejene možnosti trošenja, visoka negotovost in omejitve gibanja so močno pripevale k zmanjšanju obsega trošenja gospodinjstev. Po okrevanju večine dejavnosti v poletnih mesecih je meseca septembra poslabšanje epidemioloških razmer zopet vodilo v uvedbo strogih zaježitvenih ukrepov. Ti so bili znatno bolj osredotočeni na storitvene dejavnosti, katerih delovanje je bilo omejeno oziroma onemogočeno, tj. osebne, razvedrilne, športne in rekreacijske storitve, gostinstvo in večji del trgovine (UMAR, 2021a, str. 5).

Drugi val epidemije in posledično njeni ukrepi za zaježitev v Q4-2020 so zopet najbolj prizadeli storitvene dejavnosti, gospodarski kazalniki so podobno dinamiko dejavnosti predvideli tudi za začetek leta 2021. Zaprtje nekaterih nenujnih trgovin in storitev je tako meseca oktobra in novembra vplivalo na zmanjšanje njihove prodaje. Ob delnem in začasnem

odprtju se je decembra nato v nekaterih segmentih trgovine oziroma storitev po predhodnih podatkih prodaja povečala, a se je po podatkih o davčnem potrjevanju računov s ponovnim zaprtjem januarja zopet skrčila (UMAR, 2021b, str. 10) (priloga 3).

V Sloveniji je Odlok o začasni prepovedi prodajanja blaga in storitev potrošnikom v Republiki Sloveniji, Ur. l. RS, št. 25/20, 29/20, 32/20, 37/20, 42/20, 44/20, 47/20, 53/20, 58/20 in 59/20 bil sprejet 16. marca 2020. S tem je tako bilo prepovedano ponujanje športno-rekreacijskih storitev, wellness storitev, gostinskih storitev, kulturnih storitev, frizerskih storitev, pedikerskih storitev, kozmetičnih storitev. Vlada se je na to odzvala s pripravo prvega protikoronskega paketa ukrepov, s katerimi je želela ohraniti delovna mesta in pravne subjekte, vendar je bila ta po opozorilih Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije in Gospodarske zbornice Slovenije pri sprejemanju ukrepov nesorazmerna, saj so ukrepi bili neenakovredni za različne deležnike. Nekatere dejavnosti so se popolnoma zapirale, druge pa lahko ostajale delno ali povsem odprte. Opozarjali so na bohotenje sive ekonomije. Potrošniki so iskali in uporabljali storitve pri ljudeh, ki so te izvajali na črno. Prav tako so se ob sprejetju prvih protikoronskih ukrepov v medijih začela pojavljati različna sporočila vladi s strani podjetnikov. Ta so se predvsem nanašala na to, da vlada z določenimi ukrepi duši gospodarstvo in da se ustvarjajo ugodne razmere za razcvet dela na črno (Čretnik, 2021, str. 22–24).

Na temelju tega sem se tako odločila, da se v empiričnem delu osredotočim na podrobnejši vpogled v storitveni sektor in znotraj tega na področje osebnih storitev, saj so bile te dejavnosti med celotno pandemijo najbolj prizadete. Na temelju tega tudi sklepam, da se je znotraj teh dejavnosti siva ekonomija najbolj povečala.

3 EMPIRIČNA RAZISKAVA

Namen raziskave je ugotoviti, kakšno je dejansko stanje sive ekonomije v storitvenem sektorju, ki je bil zaradi epidemije koronavirusne bolezni covid-19 eden izmed bolj prizadetih sektorjev v Sloveniji. Za izvedbo raziskave uporabljam kvalitativni pristop v obliki globinskega intervjuja. Prednost takšnega intervjuja je predvsem lažja izmenjava informacij med spraševalcem in udeležencem ter da gre za raziskavo globine problema. Na drugi strani so slabosti predvsem, da je lahko metoda precej draga, težji sta analiziranje in objektivno interpretiranje podatkov, pomankanje strukturiranosti, prav tako je navadno izvedeno manjše število intervjujev (Malhotra & Birks, 2010, str. 188).

V raziskovalni metodologiji v grobem ločimo nestrukturirane in strukturirane intervjuje. Temeljna razlika je, da je strukturirani intervju primeren za preverjanje postavljenih hipotez, vprašanja ne dovoljujejo veliko svobode pri odgovaranju, saj so zelo svojevrstna, medtem ko je nestrukturiran intervju eden izmed bolj prilagodljivih načinov intervjuja, vendar ga je zelo težko načrtovati, predvsem zaradi odprtosti vprašanj in manjšega usmerjanja s strani izvajalca intervjuja (Cerar, 2008, str. 56).

Sama v okviru kvalitativne raziskave opravi strukturiran intervju, kjer so vprašanja pripravljena vnaprej in za vse intervjuvance enaka, tako jih v nadaljevanju tudi lažje analiziram.

Značilnosti takšnega intervjuja so:

- Izvajalca običajno ne zanimajo nova in dodatna odkritja s področja izvajanja intervjuja, ta se bolj posveča dejstvom, ki so pomembna za preverjanje tez (Sjoberg & Nett, 1968, str. 195).
- Raziskovalci domnevajo, da so vprašanja, načrtovana v njihovem instrumentu za intervjuje, dovolj izčrpna in dovolj preprosta, da od subjektov izvabijo vse (ali skoraj vse) informacije, pomembne za temo študije.
- Intervjuji so bolj jasni in časovno optimalni za izvedbo, vprašanja so običajno kratka in preprosta.
- Takšni intervjuji so najbolj formalno strukturirani.
- Sestavljeni so iz sklopa vprašanj, ki so skrbno napisana in sestavljena z namenom vodenja vsakega sodelujočega skozi enake tematike s postavljanjem enakih vprašanj; pomen vsakega vprašanja je enak za vsak predmet.
- Intervju lahko razumemo kot nekakšen anketni intervju (Berg & Lune, 2012, str. 109).
- Primerni so za izvedbo z več različnimi izpraševalci.
- Vprašanja podajajo točno določene odgovore v obliki izbirnih možnosti, dihotomnih ali večstopenjskih odgovorov (Patton, 1987, str. 112).

3.1 Način izvedbe raziskave

Na temelju podatkov, ki jih raziščem in predstavim v teoretičnem delu diplomske naloge, oblikujem vprašanja za strukturirani intervju. Vprašanja so odprtega tipa, kar intervjuvancem omogoča prosto odgovarjanje, najdemo jih v prilogi 4.

V sklopu raziskave je tako izvedenih pet intervjujev v časovnem obdobju od 28. 4. 2022 do 16. 5. 2022. Intervjuje opravi z osebami, ki so zaposlene v storitvenem sektorju, natančneje v osebnih storitvah – frizerska dejavnost, saj je bila ta med epidemijo zaradi ukrepov ena izmed bolj prizadetih. Raziskava poteka v Koroški regiji, povprečen čas intervjuja je 15 minut. Celoten pogovor vsakega intervjuja je posnet, s pomočjo posnetkov nato izdelam transkripte (prepise). Na temelju danih odgovorov nato pripravim rezultate kvalitativne raziskave s pomočjo povzemanja in vsebinskega združevanja posameznih intervjujev med seboj po posameznih temah. Zaradi morebitne občutljivosti podatkov ostajajo intervjuvanci anonimni. Zaradi tega jih v nadaljevanju imenujem intervjuvanec 1, 2, 3, 4 in 5.

3.2 Rezultati analize

V nadaljevanju tako predstavljam ključne ugotovitve izvedenih intervjujev. Prvo vprašanje intervjuja se osredotoča na ukrepe, ki jih je uvedla država v skladu z zamejevanjem posledic

epidemije koronavirusne bolezni covid-19. Eden izmed ukrepov je bila prepoved opravljanja dejavnosti, ki je pri vseh intervjuvancih trajala štiri do šest mesecev. Naslednji ukrep, ki je prizadel njihovo poslovno dejavnost, je bilo omejevanje poslovanja ob odprtju salonov. Na temelju odgovorov je ta ukrep trajal v povprečju dva do tri mesece. V veliki meri so vsi frizerji bili omejeni tako, da sta lahko v salonu na 30 m² bila ena stranka in en frizer, glede na kvadraturu, ki so jo imeli intervjuvanci, so tako lahko v salonu imeli le eno stranko, izjema je bil intervjuvanec 1, ki je lahko imel dve. Prav tako so ob odprtju salonov morali upoštevati preventivne ukrepe s strani vlade. Sprva je bila potrebna uporaba vizirjev z maskami ali uporaba zaščitnih očal z masko, to sta navedla dva od petih intervjuvancev (intervjuvanec 1 in 4). Zatem sta bili potrebni nošenje mask in razkuževanje tako rok kot prostorov in naprav, navsezadnje je bilo treba tudi upoštevati pogoj prebolel-cepljen-testiran (v nadaljevanju PCT-pogoj). Maske in razkuževanje so bili prisotni skozi celotno epidemijo, v aprilu 2022 je nato postala uporaba mask samo še priporočljiva. PCT-pogoj je bil obvezen okvirno od septembra 2021 do konec januarja 2022.

Vseh pet intervjuvancev je bilo v času epidemije deležnih državne pomoči. 80 % intervjuvancev (štirje od petih intervjuvancev) so kot namen državne pomoči dobili izplačan temeljni dohodek in oprostitev plačila prispevkov, intervjuvanec 1 je poleg tega dobil krit tudi del fiksnih stroškov za salon. Medtem ko je intervjuvanec 4 kot namen državne pomoči dobil nadomestilo za čakanje na delo in oprostitev plačila prispevkov ter tudi povrnjene fiksne stroške za najemnine od občine. Časovni okvir izplačil državne pomoči se je gibal od marca 2020 do junija 2021. Zneski so bili pri vsakem intervjuvancu različni. Intervjuvanec 1 je dobil okvirno 20.000 €, intervjuvanec 2 4.200 €, intervjuvanec 3 1200 €, intervjuvanec 4 okoli 30.000 € in intervjuvanec 5 1.800 €. Državna pomoč se je zdela zadostna in tudi dobrodošla intervjuvancem 1, 2, 3, medtem ko intervjuvancema 4 in 5 ne.

V nadaljevanju se tako osredotočam na povprečni mesečni prihodek intervjuvancev pred epidemijo. Intervjuvanec 1 je navedel, da je ta znesek okoli 12.000–13.000 €, intervjuvanec 2 1.600 €, intervjuvanec 3 5.000–6.000 €, intervjuvanec 4 okoli 20.000 € in intervjuvanec 5 3.000–4.000 €.

Vsi intervjuvanci so navedli, da sta v največji meri za izpad prihodka kriva zaprtje in prepoved opravljanja dejavnosti. Intervjuvanec 1 je navedel, da je izpad prihodka zaradi zaprtja znašal okoli 35 %, za intervjuvance 2, 3, 4 je izpad znašal 20 %, za intervjuvanca 5 je znašal 15 %. Na drugem mestu je bilo omejevanje števila strank, to je najbolj vplivalo na intervjuvanca 4, izpad je znašal 15 %, za intervjuvanca 5 in 1 je znašal 10 %, medtem ko sta intervjuvanca 2 in 3 utrpela le 5-odstotni izpad. Na izpad je nazadnje vplival tudi pogoj PCT, ta je pri intervjuvancih 1, 2, 4, 5 povzročil 5-odstotni izpad prihodkov, medtem ko je intervjuvanec 3 navedel, da je ta bil samo 1-odstotni.

Stroški poslovanja so se pri vseh intervjuvancih povečali. Za vse je največji razlog bil nakup mask in razkužil za razkuževanje rok strank zaposlenih, prav tako tudi za razkuževanje

frizerske opreme in salona. Intervjuvanec 2 je navedel, da se je in da je obvezno pranje glave pred opravljanjem storitev prineslo dodatne stroške, povezane s šamponi, balzami, povečanim številom brisač. Intervjuvanca 1 in 4 sta navedla, da je na njihovo povečanje stroškov vplival tudi nakup vizirjev in zaščitnih očal. Intervjuvancu 1 so se tako stroški povečali za 15 %, intervjuvancu 4 okoli 10–15 %, intervjuvancu 2 in 3 so se povečali za 10 %, medtem ko je bilo najmanjše povečanje pri intervjuvancu 5, za okoli 5 %.

Pred epidemijo je svojo dejavnost v okviru sive ekonomije izvajal le intervjuvanec 5. Med epidemijo koronavirusne bolezni covid-19 so dejavnosti znotraj sive ekonomije izvajali intervjuvanec 1, 2 in 5, intervjuvanec 1 in 2 sta to počela pri stranki na domu, medtem ko je intervjuvanec 5 to počel kar v salonu. Intervjuvanec 1 in 2 sta tako za delo med sivo epidemijo računala manj kot v salonu; intervjuvanec 1 je za žensko striženje navadno v salonu zaračunaval 22 €, v času epidemije je zaračunaval 15 €, za moške je v salonu zaračunaval 17 €, med epidemijo 10 €. Intervjuvanec 2 je v salonu zaračunaval za žensko striženje 13,50 €, v času epidemije je za isto storitev zaračunaval 10 €, za moške je v salonu zaračunaval 10 € in med epidemijo 7 €. Intervjuvanec 5 je cene svojih storitev zaradi opravljanja v salonu ohranil enake; navadno žensko striženje je tako bilo 25 € za dolge lase, 17 € za krajše, moško striženje je znašalo 15 €.

Intervjuvanec 1 je tako na sivi trg prenesel okoli 30 % poslovanja za štiri mesece in pol. Intervjuvanec 2 je na sivi trg prenesel 20 % poslovanja za tri do štiri mesece. Intervjuvanec 5 je na sivi trg prenesel 20 % poslovanja, v obdobju štirih do petih mesecev.

Intervjuvanci 1, 2 in 4 menijo, da bi bilo treba za preprečevanje nadaljnje rasti obsega sive ekonomije znotraj analiziranih dejavnosti uvesti boljši nadzor. Intervjuvanec 3 meni, da bi morda morali tudi omejiti možnost nakupa materiala, ki ga frizerji uporabljajo pri svojem delu, na internetu. Intervjuvanca 1 in 5 menita, da bo siva ekonomija vedno prisotna. »Menim pa, da k manjši sivi ekonomiji morda pripomore kvaliteta same storitve, ki jo lahko v salonu nudimo, da si toliko boljši kot tisti, ki doma nekaj "čara",« je dejal intervjuvanec 1. Intervjuvanec 5 meni, da bi država morda morala nadzor izvajati ne samo nad samozaposlenimi, ampak tudi tistimi, ki imajo redne službe, a poleg tega v popoldanskem času izvajajo delo na črno drugje. »... če govorimo konkretno o sivi ekonomiji, ki se je dogajala med epidemijo, pa menim, da bi lahko država veliko prispevala že s tem, da bi omejila nekatere ukrepe. Predvsem to popolno zaprtje, ki je veliko koga privedlo tudi do skorajšnjega propada. Menim, da je veliko kdo bil prisiljen v delo na črno, saj tudi pomoč, ki jo je država dala, veliko komu ni bila zadostna za preživetje ...« Podobnega mnenja je tudi intervjuvanec 2, ki je dejal: »Če bi dovolili delo opravljati pod pogoji, ki so bili določeni, torej uporaba mask, pogoj PCT, razkuževanje, omejitev strank, po mojem mnenju ne bi prihajalo do tolikšne sive ekonomije.«

SKLEP

V zaključni nalogi prikažem, kako je epidemija koronavirusne bolezni covid-19 vplivala na obseg sive ekonomije v Sloveniji. Na temelju tega tako v teoretičnem delu podrobneje

opredelim sivo ekonomijo, razloge za njen nastanek, posledice in načine merjenja le-te. V nadaljevanju nato opravi pregled dosedanjih relevantnih raziskav, ki so temeljile na analizah obsega sive ekonomije in vpliva epidemij na obseg sive ekonomije. S pregledom analiz in izvedenim empiričnim delom tako želim ugotoviti, v kakšni meri je trenutna epidemija koronavirusne bolezni covid-19 vplivala na storitveni sektor v Sloveniji.

Zaradi velikega nabora izrazov je pojem siva ekonomija zelo kompleksen in težko opredeljiv, zanj tako ne obstaja enotna opredelitev. Dejstvo, da je siva ekonomija tako rekoč »skrita« ekonomija, se posledično odraža v tem, da je težko v celoti opredeliti njene vzroke za razvoj. Med temeljne razloge razcveta sive ekonomije v literaturi tako štejemo davčno utajo, rastoče breme dodatnih stroškov dela, omejitve, prepovedi ali bremena biokratizacije, ohranjanje socialne podpore, nezadovoljstvo z delovanjem in cilji države, spremembe v delovni etiki, povečano število ilegalnih preseljencev in še veliko drugih. Z vidika države se ta obravnava kot nekaj nezaželenega, nekaj, kar je treba izkoreniniti. Zavedati se je treba njenih negativnih posledic, ki vplivajo na gospodarstvo države, potrošnike, podjetja in tudi proizvajalce, hkrati se je treba zavedati tudi njenih pozitivnih posledic, ki imajo lahko v času gospodarskih nihanj tudi stabilizacijski vpliv v vlogi socialnega blažilca.

Obseg sive ekonomije se je v zadnjih letih v Evropi zmanjšal, vendar ta še vedno ostaja pomembna, zlasti v nastajajočih tržnih gospodarstvih. Rezultati študij prikazujejo, da prisotnost epidemij povečuje obseg sive ekonomije, prav tako imajo večji obseg ekonomije države z večjim številom posameznikov, prizadetih zaradi epidemij. Numerično gledano 10-odstotno povečanje intenzivnosti epidemij vodi do povečanja razširjenosti sive ekonomije za približno 2,1 %. Raziskave Schneiderja (2021) so za leto 2020 prikazale porast sive ekonomije za države EU v višini 9,8 % glede na predhodno leto, kar je tudi najvišji porast v zadnjih 20 letih za države EU. Njegove napovedi za leto 2021 temeljijo na projekcijah in prikazujejo majhen upad glede na leto 2020. Povprečen upad sive ekonomije držav EU naj bi tako znašal 2,52 %. Po analizi CEDEFOP so v EU bila covidu-19 najbolj izpostavljena delovna mesta v sektorjih nastanitve, gostinstva, živilskih storitev, veleprodaje in maloprodaje ter sektorju socialnih in osebnih storitev. Da bi strogi ukrepi za zajezitev epidemije čim manj prizadeli gospodarstvo in delavce, se je mednarodna organizacija ILO na epidemijo odzvala v treh stebrih: zaščita delavcev na delovnem mestu, spodbujanje gospodarstva in zaposlovanja ter podpora delovnih mest in dohodkov.

Rezultati opravljene raziskave potrjujejo, da so se posledice epidemije koronavirusne bolezni covid-19 odrazile tudi na povečanem obsegu sive ekonomije v Sloveniji. V Sloveniji so tako strogi ukrepi za zajezitev epidemije v letu 2020 povzročili izraziti padec gospodarske rasti. Ti ukrepi so bili v veliki meri osredotočeni na storitvene dejavnosti, kar je bil tudi primarni razlog za opravljeno raziskavo v tem sektorju. Ukrepi so povzročili največji izpad prihodka zaradi zaprtja in prepovedi dejavnosti, prav tako sta na to vplivala tudi omejevanje števila strank in pogoj PCT. Nakup mask, razkužil in drugih potrebnih pripomočkov (vizirji, zaščitna očala) za preprečevanje širitve okužb so se v veliki meri odražali v povečanju stroškov poslovanja. Prav

tako je 60 % intervjuvancev (trije od petih intervjuvancev) med epidemijo opravljalo svojo dejavnost v okviru sive ekonomije, pri čemer so na trg prenesli 20–30 % svojega poslovanja. Čas delovanja v okviru sive ekonomije je tako znašal okvirno tri do pet mesecev, tako dolgo, kot je okvirno bil tudi odrejen ukrep zaprtja in prepovedi opravljanja dejavnosti. Po mnenju intervjuvancev bi tako za prizadevanje zmanjšanja sive ekonomije med epidemijo koronavirusne bolezni covid-19 bilo treba v največji meri uvesti boljši nadzor s strani inšpekcije, omejiti dostop nakupa materiala in dovoliti opravljanje dela skladno s pogoji za zamejevanje epidemije koronavirusne bolezni covid-19.

LITERATURA IN VIRI

1. Andrews, D., Sanchez, C. A. & Johansson A. (2011, 30. maj) *Towards a Better Understanding of the Informal Economy*. Pridobljeno 8.1.2022 iz <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5kgb1mf88x28-en.pdf?expires=1641676179&id=id&accname=guest&checksum=727EAB03E3B24A12AABE7F1E0B5539C9>
2. Bajada, C. & Schneider, F. (2005) *Size, causes and consequences of the underground economy: an international perspective*. Aldershot (England); Burlington (VT): Ashgate, cop.
3. Berdiev, A., Goel, R. K. & Saunoris, J. W. (2020) *International Disease Epidemics and the Shadow Economy* (CESifo Working Paper, No. 8425). Munich: Center for Economic Studies and Ifo Institute (CESifo)
4. Berg, B. L. & Lune, H. (2021) *Qualitative research methods for the social sciences*, (8th ed.) United States of America: Pearson Education, Inc.
5. Cerar, M. (2008) *Odnos dobavitelj – trgovec v trgovini na drobno na medorganizacijskem trgu* (magistrsko delo). Ljubljana: Ekonomska fakulteta
6. Čretnik, S. (2021) *Vpliv epidemije in ukrepov Covida – 19 na sivo ekonomijo v storitveni dejavnosti* (diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za upravo
7. Enste, D. (2021, 13. september) *The shadow economy and the Covid-19 pandemic crisis*. Pridobljeno 5.1.2022 iz <https://wol.iza.org/opinions/shadow-economy-and-covid-19-pandemic-crisis>
8. Frey, B. S. & Schneider, F. (2000) *Informal and underground economy*. (Working Paper, No. 0004). Pridobljeno 17.1.2022 iz <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/73197/1/wp0004.pdf>
9. Glas, M. (1991) *Siva ekonomija v svetu in v slovenskem gospodarstvu: seminar pri Politični ekonomiji 2: program 1991/92*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta
10. International Labour Organization (2020, april) *Impact of lockdown measures on the informal economy. ILO brief*. Pridobljeno 25.05.2022 iz https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/briefingnote/wcms_743523.pdf
11. International Monetary Fund (2021) *The Global Informal Workforce: Priorities for Inclusive Growth*. Washington, DC: International Monetary Fund

12. Kajzer, A. (2020, december) *Kratke analize: Vpliv epidemije Covid – 19 na trg dela v državah EU.* UMAR. Pridobljeno 5.1.2022 iz https://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/kratke_analize/2020_12_Vpliv_epidemije_na_trg_dela/Vpliv_epidemije_na_trg_dela_v_EU_Kajzer_01.pdf
13. Kelmanson, B., Kirabaeva, K., Medina, L., Mircheva, B. & Weiss, J. (2019) *Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options.* *IMF Working Paper*, 2019(278), 6 – 7
14. Kukar, S. (1995) *Siva ekonomija v Sloveniji – razlogi za njen razvoj in ocene njenega obsega.* Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja
15. Maftai, L. (2013) *A Brief Analysis of the Shadow Economy in Europe.* *CES Working Papers*, 5(4), 548 – 555.
16. Malhotra, N. K. & Birks, D. F. (2010) *Marketing research: An Applied Approach.* Harlow: Prentice Hall
17. Mara, E. R. (2011) *Causes and consequences of underground economy.* Cluj-Napoca: Faculty of economics and business administration
18. Nastav, B. (2009) *Prikrita proizvodnja: Siva ekonomija v Sloveniji.* Koper: Fakulteta za management
19. Novakovič, V. (2013, december) *Vzroki in posledice sive ekonomije v Sloveniji* (diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za upravo
20. Papadimitriou, E. & Blaskó, Zs. (2020) *Economic sectors at risk due to COVID – 19 disruptions: will men and women in the EU be affected similarly?* Luxembourg: Publications Office of the European Union
21. Patton, M. Q. (1987) *How to use qualitative methods in evaluation*, 2nd ed. University of California, Los Angeles: Sage Publications
22. Pavčnik, M. (2016/2017) *Siva ekonomija v podjetjih.* (diplomski projekt). Maribor: Ekonomsko – poslovna fakulteta
23. Pouliakas, K. & Branka, J. (2020, maj) *EU jobs at highest risk of Covid – 19 social distancing: Is the pandemic exacerbating the labour market divide?* Luxembourg: Publications Office of the European Union. Cedefop working paper; No 1. Pridobljeno 31.1.2022 iz https://www.cedefop.europa.eu/files/6201_en.pdf
24. Sedovnik, P. (2010) *Predlogi za bistveno zmanjšanje obsega sive ekonomije v Sloveniji.* Ljubljana: Obrtno – podjetniška zbornica Slovenije.
25. Schneider, F. & Enste, D. (2000, februar) *Shadow Economies Around the World: Size, Causes and Consequences.* Pridobljeno 8.1.2022 iz <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0026.pdf>
26. Schneider, F. (2012, marec). *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2012: Some New Facts.* Department of Economics: Linz. Pridobljeno 31.1.2022 iz https://www.researchgate.net/publication/268185661_Size_and_Development_of_the_Shadow_Economy_of_31_European_and_5_other_OECD_Countries_from_2003_to_2012_Some_New_Facts

27. Schneider, F. & Enste, D. H. (2013) *The Shadow Economy: An International Survey.*, (2nd ed.) Cambridge: Cambridge University Press
28. Schneider, F. (2021, september) *Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003 - 2021: Due to the Corona Pandemic a Strong Increase in 2020 and a Modest Decline in 2021.* Research Institute of Banking and Finance, Johannes Kepler University: Linz. Pridobljeno 31.1.2022 iz <https://www.internationalscholarsjournals.com/articles/development-of-the-shadow-economy-of-36-oecd-countries-over2003--2021-due-to-the-corona-pandemic-a-strong-increase-in-20.pdf>
29. Smith, P. (1994) Assessing the Size of the Underground Economy: The Statistics Canada Perspective. *Canadian Economic Observer*, 1994(28), 4-5
30. Sjoberg, G. & Nett, R. (1968) *Methodology for Social Research.* New York: Harper & Row
31. UMAR (2021a) *Pomladanska napoved gospodarskih gibanj 2021.* Pridobljeno 18.2.2022 iz https://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/napovedi/pomlad/pomladanska_2021/Pomladanska_napoved_2021-splet_01.pdf
32. UMAR (2021b) *Ekonomsko ogledalo št. 2, letnik XXVII, 2021.* Pridobljeno 18.2.2022 iz https://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/eo/2021/2_2021/EO_2_2021.pdf
33. Webb, A., McQuaid, R. & Rand, S. (2020, 2. september) *Employment in the informal economy: implications of the COVID-19 pandemic.* Pridobljeno 5.1. 2022 iz <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJSSP-08-2020-0371/full/pdf?title=employment-in-the-informal-economy-implications-of-the-covid-19-pandemic>
34. Williams, C. C. (2006) *The hidden enterprise culture: entrepreneurship in the underground economy.* Cheltenham, UK; Northampton (MA): E. Elgar, cop.
35. Williams, C. C. (2019) *The Informal Economy.*, Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing
36. Williams, C. C. & Kayaoglu, A. (2020) COVID – 19 and undeclared work: impacts and policy responses in Europe. *The Service Industries Journal*, 40, 914 – 931
37. Yehia, A. (2022) Economics Observatory: *The shadow economy during Covid-19: effects of the pandemic on dark web marketplaces.* Pridobljeno 5.1. 2022 iz <https://www.economicsobservatory.com/ongoing-research/the-shadow-economy-during-covid-19-effects-of-the-pandemic-on-dark-web-marketplaces>

PRILOGE

Priloga 1: Tabela: Obseg sive ekonomije v 27 državah članicah EU + Velika Britanija (do 2020) v letih 2003–2018 (v % uradnega BDP)

Država / Leto	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Avstrija	10,8	11,0	10,3	9,7	9,4	8,1	8,5	8,2	7,9	7,6	7,5	7,8	8,2	7,8	7,1	6,72
Belgija	21,4	20,7	20,1	19,2	18,3	17,5	17,8	17,4	17,1	16,8	16,4	16,1	16,2	16,1	15,6	15,42
Bolgarija	35,9	35,3	34,4	34,0	32,7	32,1	32,5	32,6	32,3	31,9	31,2	31,0	30,6	30,2	29,6	30,84
Češka	19,5	19,1	18,5	18,1	17,0	16,6	16,9	16,7	16,4	16,0	15,5	15,3	15,1	14,9	14,1	13,61
Danska	17,4	17,1	16,5	15,4	14,8	13,9	14,3	14,0	13,8	13,4	13,0	12,8	12,0	11,6	10,9	9,32
Estonija	30,7	30,8	30,2	29,6	29,5	29,0	29,6	29,3	28,6	28,2	27,6	27,1	26,2	25,4	24,6	23,21
Finska	17,6	17,2	16,6	15,3	14,5	13,8	14,2	14,0	13,7	13,3	13,0	12,9	12,4	12,0	11,5	11,02
Francija	14,7	14,3	13,8	12,4	11,8	11,1	11,6	11,3	11,0	10,8	9,9	10,8	12,3	12,6	12,8	12,52
Grčija	28,2	28,1	27,6	26,2	25,1	24,3	25,0	25,4	24,3	24,0	23,6	23,3	22,4	22,0	21,5	20,81
Hrvaška	32,3	32,3	31,5	31,2	30,4	29,6	30,1	29,8	29,5	29,0	28,4	28	27,7	27,1	26,5	27,43
Irska	15,4	15,2	14,8	13,4	12,7	12,2	13,1	13,0	12,8	12,7	12,2	11,8	11,3	10,8	10,4	9,7
Italija	26,1	25,2	24,4	23,2	22,3	21,4	22,0	21,8	21,2	21,6	21,2	20,8	20,6	20,2	19,8	19,51
Južni Ciper	28,7	28,3	28,1	27,9	26,5	26,0	26,5	26,2	26,0	25,6	25,2	25,7	24,8	24,2	23,6	23,21
Latvija	30,4	30,0	29,5	29,0	27,5	26,5	27,1	27,3	26,5	26,1	25,5	24,7	23,6	22,9	21,3	20,24
Litva	32,0	31,7	31,1	30,6	29,7	29,1	29,6	29,7	29,0	28,5	28,0	27,1	25,8	24,9	23,8	22,96
Luksemburg	9,8	9,8	9,9	10,0	9,4	8,5	8,8	8,4	8,2	8,2	8,0	8,1	8,3	8,4	8,2	7,94
Madžarska	25,0	24,7	24,5	24,4	23,7	23,0	23,5	23,3	22,8	22,5	22,1	21,6	21,9	22,2	22,4	22,7
Malta	26,7	26,7	26,9	27,2	26,4	25,8	25,9	26,0	25,8	25,3	24,3	24,0	24,3	24,0	23,6	23,21
Nemčija	16,7	15,7	15,0	14,5	13,9	13,5	14,3	13,5	12,7	12,5	12,1	11,6	11,2	10,8	10,4	9,74
Nizozemska	12,7	12,5	12,0	10,9	10,1	9,6	10,2	10,0	9,8	9,5	9,1	9,2	9,0	8,8	8,4	7,51
Poljska	27,7	27,4	27,1	26,8	26,0	25,3	25,9	25,4	25,0	24,4	23,8	23,5	23,2	23,0	22,2	21,74
Portugalska	22,2	21,7	21,2	20,1	19,2	18,7	19,5	19,2	19,4	19,4	19,0	18,7	17,6	17,2	16,6	16,13
Romunija	33,6	32,5	32,3	31,4	30,2	29,4	29,4	29,8	29,6	29,1	28,4	28,1	28,0	27,6	26,3	26,66
Slovaška	18,4	18,2	17,6	17,3	16,8	16,0	16,8	16,4	16,0	15,5	15,0	14,6	14,1	13,7	13,0	12,83
Slovenija	26,7	26,5	26,0	25,8	24,7	24,0	24,6	24,3	24,1	23,6	23,1	23,51	23,3	23,1	22,4	22,16
Španija	22,2	21,9	21,3	20,2	19,3	18,4	19,5	19,4	19,2	19,2	18,6	18,5	18,2	17,9	17,2	16,61
Švedska	18,6	18,1	17,5	16,2	15,6	14,9	15,4	15,0	14,7	14,3	13,9	13,6	13,2	12,6	12,1	11,63
Velika Britanija	12,2	12,3	12,0	11,1	10,6	10,1	10,9	10,7	10,5	10,1	9,7	9,6	9,4	9,0	9,4	9,80
Povprečje držav	22,6	22,3	21,8	21,1	20,3	19,6	20,1	19,9	19,6	19,3	18,8	18,6	18,3	17,9	17,3	16,8

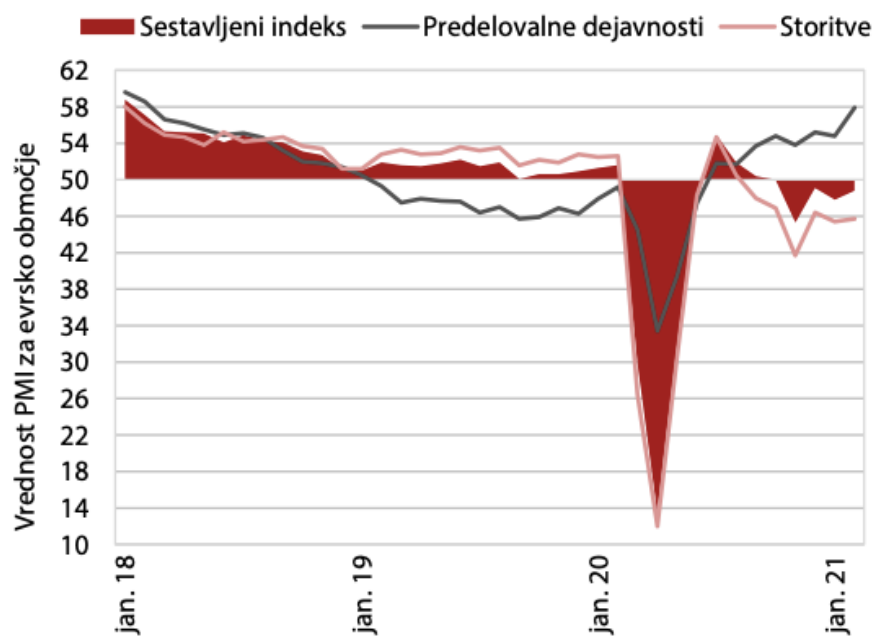
Vir: Schneider (2021).

Priloga 2: Tabela: Gospodarski sektorji v EU, razvrščeni glede na stopnjo tveganja izpostavljenosti –covidu-19. CEDEFOP

Gospodarski sektor	Tveganje izpostavljenosti covidu-19
Storitve nastanitve in prehrane	Zelo visoko tveganje
Trgovina na debelo in drobno, prodaja, delo v trgovinah	Zelo visoko tveganje
Socialne in osebne storitve	Zelo visoko tveganje
Izobraževanje in zdravstvene storitve	Visoko tveganje
Kmetijstvo, vrtnarstvo, gozdarstvo in ribištvo	Visoko tveganje
Kulturne industrije (umetnost, zabava)	Visoko tveganje
Prevoz, skladiščenje	Visoko tveganje
Finančne, zavarovalniške ali nepremičninske storitve	Nizko tveganje
Oskrba, upravljanje in čiščenje vode	Nizko tveganje
Javna uprava in podporne storitve	Nizko tveganje
Gradbeništvo	Nizko tveganje
Proizvodnja	Nizko tveganje
Oskrba s plinom ali elektriko, rudarjenje	Zelo nizko tveganje
Strokovne in znanstvene storitve	Zelo nizko tveganje
Informacijska in komunikacijska tehnologija (v nadaljevanju IKT)	Zelo nizko tveganje

Vir: Papadimitriou & Blaskó (2020).

Priloga 3: Slika: Kazalniki razpoloženja v evrskem območju

Vir: Markit. Opomba: vrednost PMI nad 50 nakazuje na rast, pod 50 pa na njegovo krčenje.

Vir: UMAR (2021a).

Priloga 4: Nabor vprašanj strukturiranega intervjuja

1. Kateri izmed ukrepov za zamejevanje posledic epidemije so prizadeli vašo poslovno dejavnost?
 - a. Prepoved opravljanja dejavnosti – koliko časa?
 - b. Omejevanje poslovanja– na kakšne način in koliko časa?
 - c. Preventivni ukrepi – kateri in koliko časa?

2. Ali ste v času epidemije koronavirusne bolezni covid-19 prejeli državno pomoč?
 - Če da, v kakšni obliki oziroma za kakšen namen?
 - Če da, od kdaj do kdaj?
 - Če da, kakšen je bil celoten znesek državne pomoči, lahko opredelite po namenih, če je možno?
 - Ali se vam zdi, da je bila državna pomoč zadostna?

3. Koliko je znašal vaš povprečni mesečni (letni) prihodek v času pred epidemijo?

4. Koliko je po vaši oceni (v € ali v %) znašal izpad prihodka zaradi zaprtja dejavnosti in zaradi omejevanja poslovanja? (Koliko zaradi zaprtja, omejevanja števila strank, PCT-pogoja?)

5. Zaradi česa in za koliko (v € ali v %) so se vam zaradi preventivnih ukrepov povečali stroški poslovanja?

6. Ali ste že pred epidemijo koronavirusne bolezni covid-19 svojo dejavnost izvajali tudi v okviru sive ekonomije (brez računa)?

7. Ali ste v času zaprtja oziroma omejevanja poslovanja začeli oziroma povečali obseg dejavnosti znotraj sive ekonomije (brez računa)? Kje ste izvajali to dejavnost?

8. Kakšna je bila vrednost tega poslovanja in koliko bi bila vrednost, če bi te storitve opravili v salonu (lahko z ali brez DDV-ja)?

9. Kakšen delež poslovanja ste prenesli na »sivi trg« in za koliko časa?

10. Kaj bi bilo po vašem mnenju treba narediti, da ne bi prihajalo do povečanja sive ekonomije?

Priloga 5: Transkripti izvedenih intervjujev

Intervju 1

Slovenj Gradec, 28. 4. 2022

1. Kateri izmed ukrepov za zamejevanje posledic epidemije so prizadeli vašo poslovno dejavnost?

a. Prepoved opravljanja dejavnosti – koliko časa?

Zdaj, če pogledam, tisto popolnoma zaprtje, je bilo potrebno v dveh obdobjih, če ocenim, lahko tako rečem, da je v celoti skupaj celo zaprtje potekalo približno 4 mesece in pol.

b. Omejevanje poslovanja – na kakšne način in koliko časa?

Bilo je omejeno ena stranka na 30 kvadratnih metrov, tako da smo pri nas glede na salon lahko imeli dve stranki. Problem so tako lahko zaradi tega imeli večji saloni z večjim številom zaposlenih. Mi kot salon že tako poslujemo bolj butično, zato tudi zaradi tega nismo imeli groznih težav, razen glede razporejanja, ki je bilo potem nato potrebno. Ta ukrep je tako trajal približno dva do tri mesece, mi smo pričeli delati okoli 15 decembra, potem pa je cela zadeva trajala, recimo do spomladi.

c. Preventivni ukrepi – kateri in koliko časa?

Načeloma so bile predpisane maske, prav tako pa bi morali imeti tudi vizirje ali pa zaščitna očala. Sicer sem jaz tukaj s svojimi zaposlenimi malo »goljufal«, saj enostavno ne moreš imeti v roki škarij, vizir pa še klasična očala, ki jih jaz osebno nosim zaradi slabšega vida, predvsem iz razloga, da ne bi prišlo do kakšnih nezaželenih poškodb. Maske in razkuževanje smo tako morali nositi skozi celotno epidemijo, to je bila nekakšna osnova, PCT-pogoj pa je tudi bil prisoten že od samega začetka, nekatere stranke so bile nejevoljne, ampak mi smo se kljub temu tega držali, saj smo imeli v salonu zelo pogoste inšpekcije.

2. Ali ste v času epidemije koronavirusne bolezni covid-19 prejeli državno pomoč?

Da, v času epidemije smo prejeli državno pomoč.

- Če da, v kakšni obliki oziroma za kakšen namen?

V drugem ali tretjem PKP-ju smo dobili pomoč, ki pa seveda ni 100-odstotno pokrila vseh stroškov, še vedno sem moral nekaj dati sam iz svojega »žepa«. Dobili smo temeljni dohodek in še nekaj za salon. Kar se tiče najemnine, te jaz za ta poslovni prostor nimam, smo imeli sicer kredit, katerega pa sem lahko na srečo za to obdobje normalno plačeval.

- Če da, od kdaj do kdaj?

Prvo državno pomoč smo dobili predlani novembra, zadnje izplačilo pa je bilo lani maja.

- Če da, kakšen je bil celoten znesek državne pomoči, lahko opredelite po namenih, če je možno?

Po namenih ne vem točno, koliko je bilo, vse skupaj pa lahko rečem, da je bilo tam okoli 20.000 €, no vsaj po informacijah moje računovodkinje.

- Ali se vam zdi, da je bila državna pomoč zadostna?

Mislím, jaz sem bil vesel vsakega centa, se pa sprašujem, kaj bo letos, ker nekaj dohodka od te pomoči je šlo tudi to v dobiček. Lani smo potem tudi zelo dobro delali, kaj bo pa to pomenilo zdaj, pa pričakujemo s strahom. Na srečo že v prvem valu ni bilo potrebno kar koli vrniti, ker je to naša primarna dejavnost. Vsak cent se je poznal, hvala bogu, če tega ne bi bilo, marsikdo ne bi preživel te krize.

3. Koliko je bil vaš povprečni mesečni (letni) prihodek v času pred epidemijo?

Recimo, da smo delali 12.000–13.000 € na mesec.

4. Koliko je po vaši oceni (v € ali v %) znašal izpad prihodka zaradi zaprtja dejavnosti in zaradi omejevanja poslovanja? (Koliko zaradi; zaprtja, omejevanja števila strank, PCT-pogoja?)

Samo zaprtje bi lahko rekel, da nam je prineslo največji izpad, točno vam ne morem povedati, ampak približna ocena bi lahko rekel tam okoli 35 %. Potem, ko pa smo odprli, pa smo še vedno bili omejeni s strani vlade, a smo zelo hitro prišli nazaj na ta realni promet. Omejevanje števila strank morda okoli 10 %, PCT-pogoj pa tudi minimalno, morda 5 %.

5. Zaradi česa in za koliko (v € ali v %) so se vam zaradi preventivnih ukrepov povečali stroški poslovanja?

Zelo težko rečem, mi smo takrat tudi dvignili cene storitev prav zaradi tega razloga za 1 evro, morda lahko okvirno rečem, da okoli 15 %. To pa predvsem zaradi nakupa razkužil, mask, zaščitnih očal, vizirjev ... Potem lahko rečem, da ko smo bili odprti, smo morali tudi strankam pred vsako storitvijo obvezno prati glavo, kar je tudi povečalo stroške, sigurno je bilo še kaj, pa se trenutno morda ne spomnim.

6. Ali ste že pred epidemijo koronavirusne bolezni covid-19 svojo dejavnost izvajali tudi v okviru sive ekonomije (brez računa)?

Ne.

7. Ali ste v času zaprtja oziroma omejevanja poslovanja začeli oziroma povečali obseg dejavnosti znotraj sive ekonomije (brez računa)? Kje ste izvajali to dejavnost?

Da. Sam živim v bolj majhni vasici, kjer pa sem tudi vse med epidemijo strigel. To sem počel predvsem zaradi tega, da sem ostal v formi, da sem si zapolnil čas. Strigel sem večinoma pri prijateljih ali na domu, v salonu niti ne, ker je le-ta na taki lokaciji, da si tudi nisem upal zaradi inšpekcije.

8. Kakšna je bila vrednost tega poslovanja in koliko bi bila vrednost, če bi te storitve opravili v salonu (lahko z ali brez DDV-ja)?

Kar se tiče storitev, sem med epidemijo v večini svojim strankam nudil le striženje, tako da lahko dam za primerjavo na primer striženje v salonu, za to bi stranka odštela 22 €, če govorimo o ženskem striženju (dolgi lasje). Ko pa sem strigel na domu, sem tako računal 15 €, na primer za moške pa je pri nas v salonu striženje 17 €, med epidemijo pa sem tako računal 10 €.

9. Kakšen delež poslovanja ste prenesli na »sivi trg« in za koliko časa?

V grobem lahko rečem, da smo prenesli na sivi trg približno 30-odstotni delež svojega poslovanja, zdej časovno pa lahko rečem, da skozi celotno obdobje epidemije.

10. Kaj bi bilo po vašem mnenju treba narediti, da ne bi prihajalo do povečanja sive ekonomije?

Menim, da bo siva ekonomija vedno prisotna. Tisti, ki se bo hotel nekje poceni postrizht, se bo znašel in se tudi bo. Menim pa, da k manjši sivi ekonomiji morda pripomore kvaliteta same storitve, ki jo lahko v salonu nudimo, da si toliko boljši kot tisti, ki doma nekaj »čara«. Če govoriva o sivi ekonomiji brez računa, je tukaj tudi država tista, ki more to nadzirat, zakaj ima nekdo nekaj, kar ne more dokazat, saj to se lahko zelo hitro vidi, kje stvari stojijo, če že ne drugače, po porabi materiala.

Intervju 2

Slovenj Gradec, 6. 10. 2022

1. Kateri izmed ukrepov za zamejevanje posledic epidemije so prizadeli vašo poslovno dejavnost?

a. Prepoved opravljanja dejavnosti – koliko časa?

Okvirno je prepoved opravljanja dejavnosti potekala v treh delih. Najprej smo bili zaprti v letu 2020, to lahko rečem, da okoli dva meseca, in sicer spomladi, če se ne motim, od meseca marca

do maja. Naslednje zaprtje je istega leta nato sledilo v jeseni, to je trajalo vse do konca leta. Nato pa smo bili še v letu 2021 zaprti za malo več kot en teden. Tako da lahko rečem, da je vse skupaj trajalo okoli štiri mesece, malo več.

b. Omejevanje poslovanja – na kakšne način in koliko časa?

Ja, tudi ko smo nato bili odprti, smo imeli omejitve. V frizerskem salonu smo lahko imeli samo eno stranko ne glede na to, če so bili člani istega gospodinjstva. Omejitev je začela veljati oktobra 2020 in je veljala do aprila 2022.

c. Preventivni ukrepi – kateri in koliko časa?

Morali smo upoštevati preventivne ukrepe, kot so razkuževanje, maske, to je veljalo od začetka epidemije. Pogoji PCT pa je začel veljati septembra 2021 in je veljal do aprila 2022. Hkrati pa je tudi začelo veljati, da je z mesecem aprilom uporaba mask priporočljiva in ne več obvezna.

2. Ali ste v času epidemije koronavirusne bolezni covid-19 prejeli državno pomoč?

Da.

- Če da, v kakšni obliki oziroma za kakšen namen?

Dobili smo pokrite prispevke in dohodek podjetnika.

- Če da, od kdaj do kdaj?

Od marca 2020 do maja 2021.

- Če da, kakšen je bil celoten znesek državne pomoči, lahko opredelite po namenih, če je možno?

Celoten znesek državne pomoči je znašal 4.200 €, po namenih ne bi znala točno opredelit.

- Ali se vam zdi, da je bila državna pomoč zadostna?

Da, državna pomoč se nam je zdela kar zadostna in je bila zelo dobrodošla.

3. Koliko je bil vaš povprečni mesečni (letni) prihodek v času pred epidemijo?

Povprečni mesečni dohodek pred epidemijo je bil 1.600 €.

4. Koliko je po vaši oceni (v € ali v %) znašal izpad prihodka zaradi zaprtja dejavnosti in zaradi omejevanja poslovanja? (Koliko zaradi; zaprtja, omejevanja števila strank, PCT-pogoja?)

Če približno ocenim, lahko rečem, da je izpad prihodka zaradi zaprtja znašal 20 %, omejevanja poslovanja, zaradi omejevanja števila strank je znašal 5 %, zaradi PCT-pogoja je znašal 5 %.

5. Zaradi česa in za koliko (v € ali v %) so se vam zaradi preventivnih ukrepov povečali stroški poslovanja?

Stroški poslovanja so se nam povečali zaradi razkuževanja frizerske opreme, salona, razkužil za razkuževanje rok strank in zaposlenih. Zaradi nakupa ogrinjal za enkratno uporabo, ker je vsaka stranka lahko imela svoje ogrinjal, ki smo ga morali zavreči po uporabi. Obvezno smo morali vsaki stranki pred storitvijo oprati glavo, kar je prineslo dodatne stroške za nakup šamponov, balzamov in povečano število brisač. Stroški so se nam tako povečali za 10 %.

6. Ali ste že pred epidemijo koronavirusne bolezni covid-19 svojo dejavnost izvajali tudi v okviru sive ekonomije (brez računa)?

Ne, v našem salonu pred epidemijo nismo opravljali dejavnosti v okviru sive ekonomije.

7. Ali ste v času zaprtja oziroma omejevanja poslovanja začeli oziroma povečali obseg dejavnosti znotraj sive ekonomije (brez računa)? Kje ste izvajali to dejavnost?

Da, to smo izvajali predvsem zaradi zapolnitve časa. Največkrat smo storitev izvajali pri stranki na domu, nismo delali v salonu, saj imamo salon na takšni lokaciji, da to ne bi bilo izvedljivo, predvsem zaradi inšpekcije.

8. Kakšna je bila vrednost tega poslovanja in koliko bi bila vrednost, če bi te storitve opravili v salonu (lahko z ali brez DDV-ja)?

Samo žensko striženje brez pranja je v salonu 13,50 €, moško pa 10 €, tako da sem računala, ko sem to delala na domu, za ženske 10 €, za moške pa 7 €.

9. Kakšen delež poslovanja ste prenesli na »sivi trg« in za koliko časa?

Pa bi rekla, da smo v odstotkih na sivi trg prenesli okoli 20 % poslovanja. Časovno bi rekla, da morda od začetka epidemije pa tam do ponovnega odprtja salona. Tri do štiri mesece.

10. Kaj bi bilo po vašem mnenju treba narediti, da ne bi prihajalo do povečanja sive ekonomije?

Da ne bi prihajalo do povečanja sive ekonomije, bi morali povečati večji nadzor nad dejavnostmi. Če pa bi dovolili delo opravljati pod pogoji, ki so bili določeni, torej uporaba mask, pogoj PCT, razkuževanje, omejitev strank, po mojem mnenju ne bi prihajalo do tolikšne sive ekonomije.

Intervju 3

Slovenj Gradec, 10. 5. 2022

1. Kateri izmed ukrepov za zamejevanje posledic epidemije so prizadeli vašo poslovno dejavnost?

a. Prepoved opravljanja dejavnosti – koliko časa?

V prvem paketu nismo delali okoli dva mesca in pol, v drugem pa tudi približno okoli dva meseca, tako da lahko rečem, da svoje dejavnosti nismo opravljali skupno okoli štiri do pet mesecev.

b. Omejevanje poslovanja – na kakšne način in koliko časa?

Ja, omejili so nas tako, da je lahko v salonu bila ena stranka in en frizer. Tega smo se morali držati do maja 2021.

c. Preventivni ukrepi – kateri in koliko časa?

Ja, morali smo upoštevati PCT, maske, razkuževanje. Maske in razkuževanje smo morali upoštevati skozi celotno epidemijo, prenehanje uporabe mask je bilo pred enim mesecem, torej aprila, medtem ko smo prenehali preverjati PCT-pogoj konec januarja 2022.

2. Ali ste v času epidemije koronavirusne bolezni covid-19 prejeli državno pomoč?

Da.

- Če da, v kakšni obliki oziroma za kakšen namen?

Dobili smo oproščene prispevke in dohodek podjetnika.

- Če da, od kdaj do kdaj?

Prvo izplačilo se mi zdi, da smo dobili nekje oktobra 2020 pa do lani junija.

- Če da, kakšen je bil celoten znesek državne pomoči, lahko opredelite po namenih, če je možno?

Zdej celoten znesek državne pomoči skupaj je znašal 1.200 €.

- Ali se vam zdi, da je bila državna pomoč zadostna?

Da, smo bili veseli vsake pomoči, ki smo jo dobili.

3. Koliko je bil vaš povprečni mesečni (letni) prihodek v času pred epidemijo?

Okvirno imamo na leto 70.000 € prihodka, tako da lahko rečem, da je mesečni prihodek tam okoli 5.000–6.000 €.

4. Koliko je po vaši oceni (v € ali v %) znašal izpad prihodka zaradi zaprtja dejavnosti in zaradi omejevanja poslovanja? (Koliko zaradi; zaprtja, omejevanja števila strank, PCT-pogoja?)

Zdaj v celoti bi rekla, da je izpad znašal 26 %. Od tega morda 20 % zaprtje ter 5 % omejevanje števila strank, menim, da PCT-pogoj pri nas ni bila taka ovira, tako da morda 1 %.

5. Zaradi česa in za koliko (v € ali v %) so se vam zaradi preventivnih ukrepov povečali stroški poslovanja?

Ja, definitivno je na stroške vplival nakup mask, razkužil, to morda tudi v največji meri. Rekla bi, da so se nam tako stroški poslovanja povečal tam okoli 10-odstotno.

6. Ali ste že pred epidemijo koronavirusne bolezni covid-19 svojo dejavnost izvajali tudi v okviru sive ekonomije (brez računa)?

Ne.

7. Ali ste v času zaprtja oziroma omejevanja poslovanja začeli oziroma povečali obseg dejavnosti znotraj sive ekonomije (brez računa)? Kje ste izvajali to dejavnost?

Ne.

8. Kakšna je bila vrednost tega poslovanja in koliko bi bila vrednost, če bi te storitve opravili v salonu (lahko z ali brez DDV-ja)?

/

9. Kakšen delež poslovanja ste prenesli na »sivi trg« in za koliko časa?

/

10. Kaj bi bilo po vašem mnenju treba narediti, da ne bi prihajalo do povečanja sive ekonomije?

Menim, da ne bi smeli prodajati frizerskih stvari na internetu. Da tisti, ki delajo na črno, ne bi imeli dostop v trgovinah, na internetu, da lahko kupujejo to.

Intervju 4

Slovenj Gradec, 13. 5. 2022

1. Kateri izmed ukrepov za zamejevanje posledic epidemije so prizadeli vašo poslovno dejavnost?

a. Prepoved opravljanja dejavnosti – koliko časa?

V bistvu v dveh letih vsega skupaj nismo smeli opravljati svoje dejavnosti pol leta, pet do šest 6 mescev.

b. Omejevanje poslovanja – na kakšne način in koliko časa?

Pri nas je bilo tako, da je od začetka v bistvu, lahko v celemu salonu, ne glede na kvadraturu salona, delala ena frizerka. Nas je bilo 10 zaposlenih, tako da je bil kar problem, ker so tako zaposleni morali na čakanje. Časovno se ne spomnim natančno, koliko časa je ta ukrep trajal, če pa rečem okvirno, se mi zdi, da okoli dva meseca.

c. Preventivni ukrepi – kateri in koliko časa?

Torej morali smo upoštevati, da nismo v salonu imeli preveliko število strank. Iz začetka smo morali uporabljati vizirje z masko, kar je zelo otežilo samo delo. Potem pa smo morali uporabljati maske in razkužila, kasneje se je uvedel tudi pogoj PCT. Zdej točnega časovnega okvirja ne vem, maske in razkužila smo morali skozi celotno epidemijo uporabljati, medtem ko se je PCT-pogoj uvedel tam nekje od septembra 2021 pa je trajal do konec februarja, začetek marca.

2. Ali ste v času epidemije koronavirusne bolezni covid-19 prejeli državno pomoč?

Smo prejeli, ampak pri nas je bil največji problem, da nismo najbolj malo podjetje, lahko rečem, da smo nekako srednje veliki in to je privedlo do tega, da smo izpadli od začetka iz te pomoči. Država je konstantno govorila, da nam pomagajo, da dobivamo pomoč tekoče, vendar ni bilo tako. To pa je povzročilo močne borbe, saj smo morali izplačati tri plače, ko smo dobili šele prve povrnjene. Na podlagi tega sem tako morala vzeti kredit, da smo lahko tako rekoč »preživeli«.

- Če da, v kakšni obliki oziroma za kakšen namen?

Dobili smo vrnjene plače, torej nadomestila za čakanje na delo, ter oprostitev plačila prispevkov, najemnine smo sicer morali redno izplačevati, vendar nam je nato občina pomagala in povrnila stroške.

- Če da, od kdaj do kdaj?

Prvo izplačilo smo dobili tam nekje julija 2020, zadnje pa se mi zdi, da maja 2021.

- Če da, kakšen je bil celoten znesek državne pomoči, lahko opredelite po namenih, če je možno?

30.000 €.

- Ali se vam zdi, da je bila državna pomoč zadostna?

Ne, ker so ne glede na vse še vedno ostali drugi stroški, ki jih je bilo treba plačati iz svojega žepa, če tudi smo bili zaprti.

3. Koliko je bil vaš povprečni mesečni (letni) prihodek v času pred epidemijo?

Letno je naš prihodek bil okoli 230.000 €.

4. Koliko je po vaši oceni (v € ali v %) znašal izpad prihodka zaradi zaprtja dejavnosti in zaradi omejevanja poslovanja? (Koliko zaradi; zaprtja, omejevanja števila strank, PCT-pogoja?)

Lahko rečem, da skupno 30–40 %. Če bi morala pa po razlogih, bi definitivno rekla, da je največ vplivalo zaprtje, okoli 20 %, nato omejevanje števila strank, saj v dobrih razmerah lahko v našem salonu dela pet frizerk, okoli 15 %, za PCT pa recimo 5 %.

5. Zaradi česa in za koliko (v € ali v %) so se vam zaradi preventivnih ukrepov povečali stroški poslovanja?

Potrebno je bilo nakupiti razkužila, maske kot tudi vizirje. Morali smo tudi skrbeti, da smo za vsako stranko menjali zaščitna pregrinjala. Lahko bi rekla, da so se nam stroški povečali za 10–15 %.

6. Ali ste že pred epidemijo koronavirusne bolezni covid-19 svojo dejavnost izvajali tudi v okviru sive ekonomije (brez računa)?

Ne, ker smo preveliki in si tega ne moremo privoščiti tako kot na primer nekdo, ki dela sam.

7. Ali ste v času zaprtja oziroma omejevanja poslovanja začeli oziroma povečali obseg dejavnosti znotraj sive ekonomije (brez računa)? Kje ste izvajali to dejavnost?

Ne, saj je tudi naša lokacija v mestu in si nismo upali zaradi inšpekcije.

8. Kakšna je bila vrednost tega poslovanja in koliko bi bila vrednost, če bi te storitve opravili v salonu (lahko z ali brez DDV-ja)?

/

9. Kakšen delež poslovanja ste prenesli na »sivi trg« in za koliko časa?

/

10. Kaj bi bilo po vašem mnenju treba narediti, da ne bi prihajalo do povečanja sive ekonomije?

Problem je v tem, da tudi, če na primer nekdo ve, da se dela nekje na črno in v tem primeru jaz pokličem inšpektorja in to prijavim, le ta nima pooblastil, da gre v ta objekt oziroma stavbo in to bi morali narediti tako, kot je na primer v Avstriji in Nemčiji, ker je to izvedljivo, saj inšpektorji imajo pooblastila. Ker nekateri se kar dol zaklenejo in inšpektorji not ne morejo, ali pa imajo kamere pred saloni/hišami, poznam takšne salone, ki so celo korono delali na tak način. Tako in redno spremljajo, če je na vhodu tista stranka, da jo spustijo not, druge pa pač ne.

Intervju 5

Slovenj Gradec, 16. 5. 2022

1. Kateri izmed ukrepov za zamejevanje posledic epidemije so prizadeli vašo poslovno dejavnost?

a. Prepoved opravljanja dejavnosti – koliko časa?

Skozi celotno epidemijo nismo smeli opravljati dejavnosti štiri do pet mesecev.

b. Omejevanje poslovanja – na kakšne način in koliko časa?

Lahko smo imeli le eno stranko v salonu, to je bilo približno tri mesece.

c. Preventivni ukrepi – kateri in koliko časa?

Ja, potrebna je bila uporaba mask, razkuževanje kot tudi PCT-pogoj. Vendar se jaz v svojem salonu tega nisem najbolj držala, maske in razkuževanje je bilo potrebno cel čas, za PCT-pogoj pa ne bi točno vedela.

2. Ali ste v času epidemije koronavirusne bolezni covid-19 prejeli državno pomoč?

Smo prejeli.

- Če da, v kakšni obliki oziroma za kakšen namen?

Dobila sem pokrite prispevke in dohodek podjetnika.

- Če da, od kdaj do kdaj?

Prvo izplačilo je bilo marca 2020, drugo pa novembra 2020.

- Če da, kakšen je bil celoten znesek državne pomoči, lahko opredelite po namenih, če je možno?

V prvi rundi sem dobila 1.100 € pa sem morala sama plačati prispevke, v drugi pa 700 € pa nismo potrebovali plačati prispevkov. Tako da je celoten znesek pomoči znašal 1.800 €.

- Ali se vam zdi, da je bila državna pomoč zadostna?

Ne, pomoč se mi ni zdela zadostna.

3. Koliko je bil vaš povprečni mesečni (letni) prihodek v času pred epidemijo?

3.000–4.000 € na mesec.

4. Koliko je po vaši oceni (v € ali v %) znašal izpad prihodka zaradi zaprtja dejavnosti in zaradi omejevanja poslovanja? (Koliko zaradi zaprtja, omejevanja števila strank, PCT-pogoja?)

Veliko, okoli 25 %, največji razlog je tukaj bil predvsem to, da je lahko bila samo ena stranka v salonu.

5. Zaradi česa in za koliko (v € ali v %) so se vam zaradi preventivnih ukrepov povečali stroški poslovanja?

Zelo težko rečem neko oceno, saj se ukrepov v večini nisem držala. Za tiste maske in razkužila, ki sem jih kupila, lahko rečem, da so se stroški povečali minimalno, okoli 5 %.

6. Ali ste že pred epidemijo koronavirusne bolezni covid-19 svojo dejavnost izvajali tudi v okviru sive ekonomije (brez računa)?

Se je zgodilo včasih, da nisem izdala računa, ja.

7. Ali ste v času zaprtja oziroma omejevanja poslovanja začeli oziroma povečali obseg dejavnosti znotraj sive ekonomije (brez računa)? Kje ste izvajali to dejavnost?

Da, seveda, samo, da sem lahko delala, sicer nisem spet v takšni meri, kot sem pred epidemijo, vendar nisem bila popolno zaprta. Imam to srečo, da imam salon kar zraven hiše, tako da sem tudi svoje storitve opravljala skozi celotno epidemijo kar v salonu.

8. Kakšna je bila vrednost tega poslovanja in koliko bi bila vrednost, če bi te storitve opravili v salonu (lahko z ali brez DDV-ja)?

Zdej, glede na to, da sem storitve opravljala v salonu, so cene ostale enake. Navadno žensko striženje je tako 25 € za dolge lase, če so krajši, pa 17 €. Medtem ko za moško striženje zaračunavam 15 €.

9. Kakšen delež poslovanja ste prenesli na »sivi trg« in za koliko časa?

Ne bi rekla, da veliko, recimo 2 0%, časovno bi dejala štiri do pet mesecev, skozi celotno epidemijo.

10. Kaj bi bilo po vašem mnenju treba narediti, da ne bi prihajalo do povečanja sive ekonomije?

Menim, da bi bil potreben večji nadzor s strani inšpektoratov. Se mi pa tudi zdi, da bo siva ekonomija vedno prisotna, ne glede na vse. Veliko kdo se poslužuje takšnih storitev, saj so tudi bolj cenovno ugoden. Država bi morda morala nadzor izvajati ne samo nad samozaposlenimi, ampak tudi tistimi, ki imajo redne službe, pa poleg tega v popoldanskem času izvajajo delo na črno drugje. Zdaj, če govorimo konkretno o sivi ekonomiji, ki se je dogajala med epidemijo, pa menim, da bi lahko država veliko prispevala že s tem, da bi omejila nekatere ukrepe. Predvsem to popolno zaprtje, ki je veliko koga privedlo tudi do skorajšnjega propada. Menim, da je veliko kdo bil prisiljen v delo na črno, saj tudi pomoč, ki jo je država dala, veliko komu ni bila zadostna za preživetje.